

MÓRA FERENC, A VEZÉRCIKKÍRÓ 1914—1924.

Írta: VAJDA LÁSZLÓ

A huszadik század első évétől kezdve egymást érő háborúk jelezték, hogy a feszültség nőttön-nő a Föld új felosztására készülődő nagyhatalmak közt, s fokozódása katasztrófát fog majd okozni. Móra érezte, és tudta, hogy világháború fenyegeti az emberiséget. 1905-ben vetette papírra megdöbbentő jóslatát: »Közel az idő, mikor lángbaborul az ég az egész művelt világ fölött. Már látszanak villanásai és hallik tompa moraja a legszörnyűbb fürgetegnek, melyhez hasonló még sohasem zúgott az emberiség feje fölött. Az a fürgeteg és az a láng a kétszerkettőnél biztosabban eljövendő igazi világháború minden pompájával és nyomorúságával el fogja temetni a ma egész civilizációját« [1].

A jóslat teljesült. 1914-ben kitört az első világháború. Látszatra Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása, valójában azonban két hatalmi tömb — a központi meg az antant — versengése miatt zúdult e csapás az emberiségre. A Balkán ugyanis régóta ütközőpontja volt az érdekeiknek. A monarchia és Olaszország rovására egyre erősödött itt Oroszország befolyása; a monarchia megcsökkent befolyása növelésére fogott fegyvert.

Uralkodó osztályai természetesen titokban tartották hódító szándékuakat, s nemes bosszúra lázító jelszavakkal annyira felkorbácsolták a szenvedélyeket, hogy a városok népe zászlólengető, tüntető csoportokba verődve megtorlást követelt. Móra maliciózusan jegyzi meg erről az egetverő lelkesedéstről és fogcsattogtató haragról, hogy a tömegek *Ferenc Józsefet* ünneplik — és a *Kossuth-nőt* éneklék [2].

Világosan látta tehát, hogy a hatalmasoknak sikerült gyengénket — hazafiságunkat — kihasználva imperialista örületbe kergetni a magyarságot, s úgy intézni, mintha a háborút nem is ők, hanem a nép követelné.

S írónk ebben az örömujjongásban merte vállalni az ünneprontó szerepét. Mások a háború kívánatos voltáról beszéltek, ő rémségeit ecsetelte. »Nem kellett hívni, jött magától, a világot átérő árny, mely évek óta rávetődött életünk minden mozzanatára, testté sűrűsödve lépett elő a ködből, mint az a szörnyű óriás a Goya híres képén, aki talpaival vonagló országokon állva, szörnyű markával ezrével rakja szája rettenetes odvába az embereket örömeikkel, reményeikkel, a boldog és békés életről való ál-

maikkal« [3]. Nem azért ily sötétek a színei, mert pesszimista, hanem azért, mert realista volt. Tudta, hogy a hadüzenet nem holmi büntetőexpedíció, hanem a világhatalomért való mérkőzés nyitánya.

Még az ellenzéki pártok is azon mesterkedtek, hogy háborús pszihóizist teremtsenek. Móra az első pillanattól az utolsóig a háború ellen foglalt állást. Legszebben Juhász Gyula méltatta következetes és bátor magatartását: »Móra Ferenc írta ezeket a szó legnemesebb értelmében vett pacifista vezércikkeket, melyek a maguk hazai családi körében éppen úgy szolgálták az emberiség ügyét, mint Romain Rolland tiltakozásai a nagy világban. A háborúban tollal küzdők sorában a legtisztább magyar hősök egyike volt a mi Móra Ferencünk« [4].

Pacifista s egyben antimilitarista ízüek ezek a vezércikkek; megszólaltatják a béke után sóhajtozó, epedező pacifizmust, s a háború ellen izgató, lázító antimilitarizmust. Ha a háborút ítéli el írónk, általában a gondolkodó fő érveivel győz meg, ha a békéért száll síkra, akkor rendszerint az érző szív vergődésével hat meg.

Mórát pályája első szakaszában is foglalkoztatta a háború problémája. S annak a kritikai szemléletmódnak, mellyel most fejtegeti ezt, alapelemei már akkor fellelhetők. Akkor úgy látta, hogy az imperializmus, a hatalmi tébollyá torzult hódításvágy egyedül a kultúrember privilégiuma, s talán az emberiség sírásójául rendeltetett [5]; most keserűen mart bele azokba, akik az imperializmus örületében lázalmokat kergettek, képzeletben a mi és szövetségeseink igájába hajtották az egész kontinenst, de arra nem gondoltak, hogy a végehossza nincs harc a világot visszasüllyeszthetné a kőkorszakba [6]. Akkor megállapította, hogy az imperializmus dühe csak a népek vezetőit szállta meg, a háború tehát nem szociális szükség, hanem hadvezérek meg diplomataik műve, kik ahelyett, hogy maguk verekednének meg egymással, a népeket veszítik össze [7]; most is ezeket vontta felelősségre, amiért milliókat hajtottak felelőtlenül a mészárszékre [8]. 1918-ig főként az antant hatalmak főkolomposait támadta — ebből érthettek a központi hatalmakéi is —, elvéve azonban széleskörű általánosítással a világ hatalmasai ellen rohant ki, kiknek dologtalan keze nyárson forgatta az egész emberiséget [9]; 1918-ban azután megérett az idő arra, hogy kikezdhette a központi hatalmak nagyjait is [10]. Előbb az antant hatalmak háborús propagandáját leplezte le, bebizonyította, hogy ennek jelszavai — a háború természetű, társadalmi törvény vagy isteni elrendelés; a háború céljai magasztosak — üres frázisok, melyeknek hangoztatásával azok próbálnak kibújni a felelősség rájuk nehezedő súlya alól, akik felgyújtották a világot [11]. Utóbb ugyanilyen módon ásta alá a hitelét a központi hatalmak békepropagandájának is [12]. A világháború előtt cáfolta azt a tévhitet, hogy a népek nem férnek meg egymással békében, s a maguk jószántából esnek egymásnak. »Mi baja — kérdezte — a német embernek az angollal, a magyar parasztnak a rác paraszttal, a japán kőfaragónak a florenci kalapfonóval?« [13]. »Gyilkol és legyilkoltatja magát, de nem azért, mert az neki jólesik, hanem azért, mert nem tehet mást, mert muszájítja a parancs« [14]. A világháború alatt is arról igyekezett meggyőzni lapjának olvasótáborát, hogy a népek nem ellenségei egymásnak, s ujjongott a lelke, mikor azok

önmagukra eszmélve megkérdezték uraikat és parancsolóikat, hogy miért kell nekik ölniök és ölettetniök [15].

Az emberiséget elveszejtő imperializmus, a tömegeket a maguk érdekeiért felelőtlenül halálba kergető vezetők, a vezetőknek kényre-kedvre kiszolgáltatott — életükkel fizető — tömegek — felsorakoztathatott volna ennél nyomósabb, vérlázítóbb érveket a háború ellen? Ha a béke mellett emeli fel szavát, akár közvetve, a tovatünte miatt boldogtalanságra kárhoztatottak sorsát ábrázolva, akár közvetlenül, boldogító jöttét várva —, érzelmi megindultsága a legfőbb érv. Ez az érzelmi megindultság ösztöneinek a legmélyéről tör fel, az emberi ösztönök legmélyéről, melyek a halál aratása idején is az élet dalát éneklik, s visszariadnak attól, ami azt kiltja vagy fojtogatja, és ragaszkodnak ahhoz, ami kiteljesíti.

Közvetve a háború áldozatainak a bemutatásával propagálja a békét. Elemi erejű részvétől áthatottan tárja elénk a hatalmasoktól függő magatehetetlen kismemberek seregét, kiket romlásba sodort a világot felkavaró vihar szele. Első hely a háború halottait illeti, akik készületlenül mentek el hősöknek, és nem jönnek többé haza a béke munkásának [16]. Ők vésztették a legtöbbet: az életet, mely ha mégoly szűkmarkú is volt hozzájuk, kedves volt nekik [17]. Utánuk azok következnek, akik emberhez méltatlan körülmények közt tengetik életüket a harctereken, az egyszerű Jánosok, Andrások és Pálok [18]. S vésztett, sokat vésztett értékéből otthon hagyott kedveseik élete is, kik gondviselő nélkül vannak. »Ha ebédhez ül az anya, a feleség és a gyerek, mind az üres széket nézik, mely a tárgyakban levő néma szeretettel várja haza a gazdát« [19]. A gyerekek szenvedése fölöttébb keseríti Móra szívét. Azoké is, akik árvák lettek, s hozzá kell szokniok, hogy apukával már csak olyankor találkozhatnak, ha az álmok csöndes tengerén hajókáznak, s azoké is, akiknek meg kell tanulniok lemondaniok a karácsonyest örömeiről [20]. S a hátorszáiban robotolók vérlázító nyomorának jelképévé nő az marsallbot, mit az angol király küldött ajándékba az oroszok cárjának. »A marsallbot aligha készült spanyolnádból, a legnemesebb fából való bizonyára, amit exotikus föld rabszolgák verejtékétől öntözve termett. Elefántcsontból való is lehet, és bizonyosan ki van rakva tündöklő drágakövekkel, amit megint csak megostorozott hátú rabszolgák kapartak elő bányák rettenetes poklából. Egy kavicska belőlük bizonyára felér tízezer muzsiknak az egész évi keresetével, akiknek tetemén a Kaukázus keselyűi osztognak most Erzerum körül« [21].

Gyakran közvetlenül, a béke kívánatosságát, szükségességét, halaszthatatlanságát hangoztatva fejt ki írónk propagandát az érdekében. Az a hadihajó, amely a semleges Amerika gyermekeinek karácsonyi ajándékát hozza a harcbanálló európai népek gyermekeinek, a békét osztogató szeretet jelképévé lett szemében, melynek árbocára talán nem is csillagos lobogó van tűzve, hanem egy karácsonyfa, »s annak gallyai közt a glóriás gyermek mosolyog a tűzözönön keresztül a világra: én élek, engemet nem lehet megölni, én csak elrejtőztem, de már jövök vissza hozzátok« [22]. A háború első esztendejében ily mennyei jelenésként lengett elé a béke, második évében a világot pusztító vérzivatar rettenetében újjászülető testvériség-gondolat érlelődő gyümölcsének hitte [23]. 1916-tól kezdve egyre ércesebbé

vált írónk hangja. Keserűen visszhangozta, hogy a háború elkerülhetetlen, de harsány szóval ébresztgette azokat, akiket megbénított ennek a végzetességnek, sorsszerűségnek a tudata. »Akarjátok, hogy ne legyen, és nem lesz többé háború« [24]. 1917-ben türelmetlenül sürgette a késedelmeskedőket. A közvélemény — írta — már Európa minden országában nyíltan foglalkozik a béke kérdésével, még Németországban is, ez pedig, tudvalevő, nem éppen mintaállama a szabadságjogoknak, csak nálunk hallgat a sajtó mélységesen erről a kényes kérdéstről [25]. 1918-ban a Ház elnökét támadta, amiért az hallani sem akart az *emberséges* békéről, s csak a történelmi tradícióinkkal összeegyeztethető *győzelmes* békét tartotta elfogadhatónak [26].

A háború ellen és a béke mellett írott vezércikkekben mutatkozik meg leginkább Móra kettős arca. Az egyik már régóta ismert: a szelídlelkű, emberségtől, szeretettől áthatott lírikus szomorkás arca, s valahányszor a béke érdekében apostolkodik, ez villan felénk [27]. A másik újszerűen hat: a kérélnyelhetetlen logikájú, könyörtelen ítéletű, meghunyászkodást, félelmet nem ismerő kritikus merész, gunyoros arca: ez a háború ellen szító vezércikkeiből tekint ránk [28].

Mi az oka annak, hogy a szigorú cenzúra nem némította el a háborút kárhoztató antimilitarizmus és a békét istenítő pacifizmus szellemében foggant vezércikkek íróját? Egyrészt: a liberalizmus jelszavával tetszelgő politikusok kényszerhelyzete: a liberalizmus látszatát mindenképpen meg kellett őrizniök, hisz ez a látszat volt rendszerük létalapja. Ezért nem fojthatták bele a szót teljességgel az ellenzékbe, inkább arra volt gondjuk, hogy ez a pusztában kiáltó szava maradjon, s tetteket ne érleljen. Másrészt: Móra taktikai érzéke. A leglényegesebb kérdésben, a háború és béke kérdésében sohasem engedett; mindvégig hajthatatlanul és következetesen ugyanazt vallotta, mégis mindig módot talált rá, hogy egy-egy gesztusával megtévessze a hatalmon levőket, s ne csak bizalmatlanságot keltsen bennük maga iránt, hanem bizalmat is ébresszen. Hol gúnyos, hol visszataszító képet festett az antant hatalmak nagyságairól, de — az arcképnek azok a vonásai nevettek meg vagy döbbsentenek meg, melyek a háború felidézésében és szításában bűnös vezéregyéniségekre jellemzők, s ezzel egyben az antimilitarizmus ügyét is szolgálják, a nélkül, hogy e miatt felelősségre vonhatták volna a szerzőt, hiszen az ellenséget kompromittálta [29]. Itt-ott elismeréssel adózott a központi hatalmak vezérkarának is. Küldetészerűen cselekszenek — írta — egy isteni világterv végrehajtóiként, mikor az ellenség vérét ontják [30]. Néha kegyes csaláshoz folyamodott, azt a látszatot keltve, hogy neki szívügye a háború. Egész lényétől idegen például az a patétikus lelkesedés, melyet a dicsőséges előnyomulás hírére lángoltat fel magában [31]. Nem több, mint köteles szólamok hangoztatása az a vad fohász sem, mellyel nem is egyszer ostromolja az egek urát, hogy adja a kezünkbe ellenségeink életét, örvendeztessen meg minket vérük hullásával, vagyonuk pusztulásával, váltsa meg a mi létünket az ő vesztükkel, vegye erényszámba irántuk érzett gyűlöletünket és romlásuk láttán kitorzó ujjongásunkat [32]. És mímeltek a fronton és háterszágban egyaránt lohadó harci szellemnek az élesztgetésére rendeltetett sorok [33]. S legjobb esetben is önáltatás, ha írónk azt mondja, hogy nem támadó szándékból, hanem önvédelemre kényszerülve fogtunk fegyvert [34]. Még

így is felkeltették a bátorhangú vezércikkek az illetékes körök figyelmét. A Szegedi Napló 1914-es évfolyamának októberi és novemberi számaint külön ellenőrzésre kellett megküldeni Pestre a belügyminiszternek.

Hogy a kiontott vér lemosta az emberiség ábrázatáról a kultúra festékét, s kibukkant alóla pőrén az ősvadállat, hogy az emberiség századokon át szerzett tudásával néhány év alatt századok alkotásait pusztította el [35] — e miatt gyötrődött Móra, de az emberiség haladásába vetett hite nem omlott össze. Az embertelen jelen közepette szüntelen az emberibb jövőről álmódozott, s próféciját hol tömör tétellel sajtolta, hol részletező látomássá szélesítette. Az alábbi fogalmazás axiomaszerűen hat: »A halál és a nyomorúság eszközei most a jövő boldogságnak. A történelmi korszakok olyanok, mint a földalatti erupciók: a pusztításuk nyomán új világok keletkeznek. Az emberiség történetében ez a véres diluvium megújulást fog hozni« [36]. A következő sorok a vízió erejével ragadnak meg. »Rendíthetetlen hitünk, hogy a múltat-jövőt döngető világdramát, mely már az expozícióban eldőlt, az újév békével és kiengesztelődéssel fejezi be, az acélfürdőben újjászületett világ új ígézetével. Befejezi az új genezist olyan békével, mely egész más lesz, mint a világmáglyán elhamvadott. Egészséges, üdítő, magvető, termékenyítő béke lesz, nem politikai mérgek bomlási terméke, nemzetközi váltóláz csírája, mint a régi volt. Ami leomlott, újra fölépül, ami abbamaradt, betetőzi a munka új lendülete. Szélidék, jók és gyengék lesznek az újkor gépei, a katerpillárok a hadi száuruszok és leviathánok helyett, szeretők és megértők az emberek, akiknek lelkéből most kiégett a sátán vetése« [37].

Az emberiség haladásába vetett hit... Nem egy gondolkodó azt tanítja, hogy e racionalista optimizmus festette délibábnak, mely akkor lett úrrá a polgárságon, mikor a természettudományok korszakalkotó eredményeitől elkápráztatva a diadalmas észnek emelt oltárt lelkében — előbbutóbb a semmibe kell foszlania, mert igaz ugyan, hogy az ész sorra feltöri a természet titkait őrző pecséteteket, de eredeti vadságából nem vetkőzteti ki az embert, s ez a vadság a tökéletesedés gátja. Móra nem naív fantaszta, s azok a kételyek, melyek a gondolkodókat a pesszimizmus felé hajtották, benne is feléledtek. Hogy mint vélekedett az emberről, annak beszédes bizonyossága e mondat: »Hinni kell az emberiségben, hogy tébolyodottan ki ne szökjék belőle az ember« [38]. Aki ezt a mondatot papírra vetette, az nyilván nem táplált semmiféle illúziót az emberről, sárkányfog-veteménynek tartotta, akárcsak Vörösmarty, s egyenesen az örülettől menekülve kapaszkodott meg e hit koporsókötelében, mint Madách. Az e mondat után vetett magyarázatféléből kiderül, hogy vannak a történelemnek oly korszakai — s ezek közé tartozik az íróé is —, mikor a szörnyű tényeket tekintve nem lehet szívderítőbben vélekedni az emberről, s nem a tények alapján, hanem a tények ellenére kell bevenni magunkat e hit várába. De nem önáltatás-e ilyenkor annak a falai mögé húzódni? Ha a jelen hitromboló tényeit tekintjük, kétségtelen, hogy az, de a jövőn munkálkodó akarat szempontjából megfellebbezhetetlen szükségesség.

Merőben szubjektive indokolt hát Mórának ez a »kétségbeesett« optimizmusa — ami mégiscsak optimizmus — s objektive nincs létjogosult-

sága? A társadalmi és természeti fejlődés dokumentumainak bizonyossága szerint van. Írónk maga hivatkozik ezekre a dokumentumokra.

A történelmi korszakok — állapította meg — olyanok, mint a földalatti erupciók; pusztításuk nyomán új világok keletkeznek [39]. A társadalmi fejlődés alapvető törvénye, hogy tudniillik a rombolásra eddig mindig építés következett, biztos talaj számára; hitetlen magával küzdve a hitért szilárdan vethette meg a lábát rajta. Igen, de ha az emberiség életútja egyre magasabbra hág — mert az elsöpört *idejét múlt* társadalmi rendet felváltó *időszerű* társadalmi rend feltétlenül tökéletesebb! — akkor, talán mégsem oly javíthatatlanul megáltalkodott az ember? Móra derűsebb pillanataiban abból a jóságból magyarázta ezeket az ismétlődő nekilendüléseket, mely legtöbbször szunnyad, de néha felszökken; sötétebb perceiben azonban az okosságból, mely mindig úrrá lett az emberen, valahányszor vesztébe kergették indulatai, s a lét és nemlét határán vergődött. Akkor, mikor a jóság elrejtézet, és a vér tengere áztatta a földet, csak az okosságban bizakodhatott. A háború után — írta — »Az emberi jóság fog uralkodni a föld felett, s aki nem hisz az emberi jóságban, higgyen az emberi okosságban: ezentúl ez egyet fog jelenteni amazzal« [40]. Sajátságos, hogy a jelenben egymástól elkülönült két fogalmat a jövőben egymással azonosnak tekinti, s ebben az azonosításban határozódik meg optimizmusának jellege. A polgárság racionális optimizmusa ez, annak az észkultusznak a gyümölcse, mely a theisztikus morál uralmát megdöntve, a laikus morált ültette trónjára — az okosság csak ennek értelmében jóság. Azonban fenntartás nélkül az okosságra sem mert esküdni. Talán azért, mert a balgaság sokszor tetszeleg az okosság mezében, s csalhatatlannak csak az a »biológiai« okosság mondható, melynek már nem is okosság, hanem életösztön a neve. Móra ha kételkedett az okosságban — abban a tágabb értelmében, ha pedig hitt benne, ebben a szűkebb értelmében használta a szót. Egész az életösztönig ázott le tehát, abban kereste hite zálogát. »De mindenesetre higgyetek az életben — hogy harcolhatnánk másképp érte, mikor karddal megyünk bele az ismeretlen év sötétségébe« [41].

S mert úgy látszott, hogy az emberi életösztön sem képes gátat vetni a gyilkolásnak, a társadalomból a természetbe »menekült«: az embernél mélyebb talajba eresztette hitének gyökérszárait: az életbe. Himnikus zengésű sorokban magasztalta ezt az örök erőt: »A természet nagyszerű erői nem vesznek tudomást arról, hogy az ember arra használja föl leghatalmasabb adományát, az észet, miképp lehet mentül több életet elpusztítani. A természet, melyet tudat és értelem nélkül valónak mondanak, isteni közömbösséggel tér napirendre az emberi örületek felett, és a tavasz csudáival az élet nagyságára és elpusztíthatatlanságára figyelmeztet bennünket, százszorszépek és zöld fűszálak és piros rügyek szelíd gúnyával. Az élet megmaradásának, az élet forrásai örökkévalóságának törvénye válaszol mindenkinek érthetően az emberek ostobaságára és gonoszságára: Hába irtjátok egymást, Ti szegény férgesekék, dús határban, buja virágban, hatalmas erdőben és új emberekben csak egyre visszatér az elpusztíthatatlan élet« [42]. Az élet azonban csak egyike a természetben megnyilatkozó örök erőknek, s írónk ezt tudva, még mélyebben fekvő fundamentumra építette hitét, a természeti fejlődés alapvető törvényére, az erő megmara-

dásának elvére. Hinnünk kell abban — írta —, hogy »ami szép és nemes volt eddig, abból nem fog elveszni semmi. A kultúra mégiscsak a legnagyobb erő a világon, s az erő soha el nem veszhet. Iskolás tétel, hogy minden, ami a világon történik, csak átalakulása az erőnek, melynek csak a ruhája más, a mennyisége mindig az. A kézben, mely e sorok írása vagy szedése közben szorítja a tollat, vagy üti a szedőgépet, a villanylámpától, melynek sugara e papírra esik; az agyvelőben, mely talán unottan löki félre reggel az újságot, mert ilyen időben ilyen témán tépelődik; a robbantó anyagban, mely e pillanatban városok testébe röpíti az ágyúgolyót; a szénben, mely a tenger színé alá buktatja a búvárhajót, a zuhanásban, mely a lelőtt kozákokat ledönti a lováról, s szitáló porrá töri a Niagara vizét; a gyilkolásra és ölelésre nyíló karban, a rothadásban és teremtésben, mindenben a halhatatlán, nem teremtett és el nem pusztuló, az örökkévaló erő alakváltozásának isteni színjátéka van. S ha ma irtózatos energiák soha nem sejtett arányú rombolásokat végeznek a világban, hinnünk kell abban, hogy ezek az energiák soha nem sejtett arányban fognak majd építeni is az emberiség lelkében, mikor az építés ideje jó el« [43].

Nem lendült fel hát írónk az idealizmus egébe, miközben szert tett erre a keservesen kiverejtékezett optimizmusra, hanem megmaradt a realitás talaján. Nem hazudta magasabbrendűnek az embert, mint amilyen. Tapasztalatai alapján erkölcsi értékét (jószág) is kétségbe kellett vonnia, s fenntartással kellett élnie értelmi értékét illetően is (okosság), sőt az állatokkal közös életössztonében sem lehetett bizakodnia. S éppen az embernek ezzel a lemeztelenítésével jutott el egy oly monisztikus filozófiához, melynek az optimizmus kategorikus imperativusza, mert tanítása szerint végső fokon a természeti lét alapvető törvénye (az erők elpusztíthatatlansága) határozza meg a társadalmi lét alaptörvényét (a rombolást váltó építés), s így a még oly eszeveszett társadalom összevisszasága sem boríthatja fel az annyira magabiztos természet rendjét. S ez a konklúzió valósággal oda dobott mentőöv a kétségbeesés örvényében fuldoklónak, mert meggyőzi arról, hogy ami létezik, az meg nem semmisül, csak átalakul — alacsonyabbrendűből magasabbrendűvé.

A polgári radikálisok eszmerendszerének a haladás volt az az archimédesi pontja, melyhez ha hozzákötözik az emberiséget, úgy gondolták, kifordíthatják a sarkaiból ezt az elavult világot. A haladás útját évezredek óta építette a kultúra a barbárság vadonában; most, a háborúban újraéledt barbárság már-már pusztulással fenyegette a kultúrát. Felismerve a veszélyt, e polgári radikálisok legelemibb kötelességüknek érezték, hogy antimilitarista és pacifista propagandával meggátolják a barbárság továbbharapódzását. Móra azok közé az »elharcosok« közé tartozott, akik a legtöbbet tettek ennek érdekében.

Az a minden vonatkozásában a háború követelményeihez igazodó életforma, melybe kénytelen volt beletörödni a hadviselő nemzetek népe, még szembeötlőbbé tette, hogy a mi feudális-kapitalista rendszerünk — ez a liberálisnak csúfolt rendszer! — a demokráciának még az alapköveit sem rakta le; nálunk a háború minden terhe a nép vállára nehezedett. Írónk is felvetette azt a kérdést, melyen annyian töprengtek, hogy kinek az érdeke hát tulajdonképpen a háború? Gyanúba fogta a diplomátákat és a hadvezére-

ket. Ezek valamennyien történelmi halhatatlanságra pályáznak, s veszedelmes hóbortjukban annyira megátalkodottak, hogy középkori lovagként lesnek a véres kalandra, és ha belegabalyodtak, képtelenek kikeveredni belőle. Móra csak megvetéssel vagy borzalommal, a döbbenetnek vagy gúnynak a hangján szólt ezekről a méltóságukhoz hozzánőtt embertorzókról [44]. Mégis csak másodrendű vádlottaknak tekintette őket; az értelmi szerzőknek a nagybirtokosokat és nagytőkéseket tartotta, akik a fegyverek erejére támaszkodva vetették magukat a kínálkozó zsákmány után. »...senkinek se jut eszébe, hogy nagybirtok és nagytőke nélkül egyáltalán nem volna háború, mert hiszen a militarizmus nem azoknak az elemeknek az élve, amelyeknek lírai motívumok alapján van részük a hazából, nem a telekkönyv szerint« — írta 1918-ban [45]. A nagybirtokosok és a nagytőkések közt — érdekeik különbözősége folytán — volt némi ellentét, de megbékültek, mert a pénzarisztokrácia felügyelői-, igazgatósági tagság révén a haszonélvezetből részt engedett a születési arisztokráciának. Nagytőkéseink az osztrák és német nagytőkésekkel szövetkezve tevékenykedtek a Balkánon, s minthogy manipulációiknak jótékony hatását nagybirtokosaink is érezték, a magyar uralkodóosztályok egységesen támogatták azt az imperialista politikát, melyet a monarchia és Németország folytatott, hogy a balkáni népek függetlenségének a megszüntetésével új piacokra tegyen szert. Jól fel fogott érdekükben szabadították el láncairól a háború fúriáját.

A győzelemért semmilyen áldozattól sem szabad visszariadnunk — ez volt a kormányzati alapelv a hadviselő országokban —, de egy népet sem kötöttek úgy gúzsba e jelszó ürügyén, mint a mienket. A magyar urak az osztrák, illetőleg német tőkésekkel létrejött üzleti kapcsolataikra való tekintettel arra kényszerítették a nemzetet, hogy a reá nézve mégoly sérelmes osztrák és német követeléseknek is eleget tegyen. A győzelemért semmilyen áldozattól nem szabad visszariadnunk — hangoztatták a bértollnokok, s Mórán kívül alig akadt, aki nyíltan ki merté volna mondani, hogy amit mi teszünk, az több mint áldozat, az öngyilkosság. Persze erre a bátor színvállásra neki is csak akkor adódott alkalma, mikor már tarthatatlanná vált az »édestestvér« Ausztria és a »fogadott testvér« Németország összeroppantással fenyegető szorongatása, s a közvélemény felháborodását nem lehetett többé korlátok közé terelni — 1918-ban. Móra tárgyilagosan felsorjázta a terhelő adatokat, melyekből kiderült, hogy a monarchia két állama közül Magyarországnak többet kellett áldoznia a háborús célokért, mint Ausztriának [46]. Ez az aránytalanság kézzelfoghatóan bizonyította, hogy Ausztria könyörtelenül kiuzsorázta a félgymarmati sorsra kárhoztatott Magyarországot, s irónk jónak látta figyelmeztetni az illetékes tényezőket, hogy nemzetünknek rebellis hagyományai is vannak — hátha ezekből okulva megmakacsolódnék most? [47]. A megrövidítetteket pedig arra ösztönözte, hogy álljanak a sarkukra. Tökkolopról mesélt nekik, a hetvenhét ember erejű fiúról, akivel földesura kivágatta az erdőt, lekaszáltatta a rétet, agyonverette a medvéket, leszedette vele a fiastyúkot az égről, és amikor mindennel készen volt, lékergette az asztal alá pulikutyának, s még ott is megrugdosta. »Ráismersz-e magadra az együgyű mesehősben, nagyon együgyű magyarom, te hetvenhét erejű jó fiú?« kérdezte — s a földesúrban Ausztriára? [48]. Ugyanebben az esztendőben Ady Endre a »mese-

beli János» figurájával próbálkozott önmagára eszméltetni a magyart: lássa be végre, hogy a »messze város« — Bécs — kihasználta és becsapta [49]. Móra jelképe lázítóbb, mint Adyé. A Mesebeli János beletörődött sorsába, a mesebeli Tök-kolop azonban fölébe kerekedett, s »mikor kijött a sodrából, mégis csak megcsinálta a perszonál-uniót. Csak egyet kurjantott, de az olyan volt, hogy a földesúr rögtön az egerlyukba bújt tőle.« S mikor politikusaink azon mesterkedtek, hogy Tök-kolopot Németország igájába is betörjék, mert szerintük az adott helyzetben egyenesen a történelmi szükségesség parancsa volt a lehető legbensőbbben összeforralni Németországgal, Móra ellene szegült szándékuknak. Ezt ők csak néhányan látják így — mondta —, de a milliók abban a hitben vannak, hogy ez a német birodalomba való beleolvadásukkal lenne egyértelmű [50]. És tiltakozott ez ellen, hogy ezt a kimélyített közösséget, amelybe a háború már amúgy is belekényszerített szövetségeseinkkel, még holmi szerződésfélével is szentesítsük. Nehogy szerződés szerint való kötelességből kelljen adnunk azt, amit baráti alapon amúgy is adtunk [51].

Nemcsak azért roskadozott népünk a háború súlya alatt, mert az inkább nyomta Magyarországot, mint Ausztriát, hanem azért is, mert kormányunk semmit sem tett az érdekében. Ausztriában — írta Móra — nagyszerű szociális törvényeket hoztak [52], nálunk pedig nyoma sincs a szociális gondoskodásnak. A »földműves urak« és a »szállító urak« uzso-ráskodással hatalmas vagyonra tettek szert, s »mi nem tudunk ellenük védekezni, mert az egyéni és tömegvédekezés útjai el vannak zárva«. A drágulás kútfeje nem a Sótörő Gyömbér Kata kizgazda és az utcasarki Mitetszik boltosék, hanem a nagytermelők és a nagykereskedők. Ha e foszto-gatók mohóságát megszünteti az állam, a kicsiké jogcím híján magától elszikkad [53].

Az egyéni és tömegvédekezés útja el volt zárva, s ezért a kormányhoz instanciázott írónk a kiszípolyozottak ügyében. Fékezze meg azt a »piaci gazemberséget, mely a legproduktívabb társadalmi rétegeket juttatja az ebek harmincadjára [54]. Nem rekvirálással vagy maximálással, mert így vagy eltűnik a portéka, vagy az árak szöknek még magasabbra, hanem határozottan és félreérthetetlenül megfogalmazott rendeletekkel [55], s ha ez nem elegendő, a kimutathatóan háborús jövedelemtöbblet elkobzásával [56], és ha ez sem vezet célra, statáriummal. Mert különben »úgy fest a dolog, mintha a háború célja nem csupán a végső győzelem volna, hanem egyes társadalmi osztályok örületes meggazdagodása is más társadalmi osztályok elpusztításából. Ha az állam tehetetlen a mi megvédelmezésünkben, akkor az állam nem a nemzet hatalmi kifejeződése, hanem a termelő és közvetítő osztályoké« [57]. Igazságtalannak találálta azt is, hogy miután a szegények önként adakoztak a hadi célokra — ki mennyit tudott —, a kormány nem szabta meg pontosan, mennyit kell adniok a gazdagoknak [58], s azt is, hogy a hadbavonultaknak csak a hites feleségét támogatta segéllyel, de akiket leányfővel hagytak itt, azoknak nem juttatott a könyöradományból, pedig ugyancsak rászorultak volna, mert legtöbbjük a szegénység embereinek az asszonya volt [59]. Elemi csapások is fogyasztották az amúgyis szűken mért kenyeret, de akik védekezhettek volna ellenük, az uradalmak, a városok, nem tettek semmit, mert a kormány nem »muszájtotta« őket.

Ezekért a csapásokért az ember felelős [60]. Egyik évben a vadvizek ársz-tanak el, másik évben a szárazság pusztít, mert nincsenek csatornáink, ön-töző műveink — s így nőttön-nő az inségesek száma [61].

Nemcsak az aránytalanul nagy háborús terhek vállalása és a szociális gondoskodás hiánya volt a jele uralkodóosztályunk népellenes magatartá-sának, hanem az is, hogy a nemzet fogalmát még mindig a nemességre szűkítette le, s a népet kirekesztette belőle. Egy munkapárti képviselő a népi sarjaknak még a hivatalviseléshez való jogát is kétségbe vonta. Mórá-ból teljes erővel tört ki a fölháborodás: »Ha nem azok közül való vagy, akik ki tudják mutatni az őspróbát, akkor csuti, kormos! Ha az őseid sárga foltot hordtak új ruhájukon is, vagy szántóvető barmai gyanánt szolgáltak a földesúrnak, vagy vásároló jámborok voltak, kardot nem viselő árusok, akikre ott csaptak le fosztogató kedvvel a történelmi osztály tagjai, ahol akartak; akkor hallgass, bocskor, ne tüsszögj! Lehetsz derék és jóra való ember, értheted minden ága-bogát a hivataloskodásnak, lehetsz messze világitó talentum a városigazgatásban: mit ér az, ha zsellér volt a nagy-apád, tekinteteseke keze-lába, és boltos, vagy szűrszabó, vagy varga, vagy kötelemester az apád! Nem születél bele a hivatalba, nem lehet rád bízni, mert nincs benned a történelmi levegő doha, búze, nem úgy csinálnád a dol-gokat, mint ezelőtt ötven vagy száz, vagy kétszáz esztendővel csináltuk — el veled, nem való vagy még hivatalba, öregedned kell még nyolc-tíz generációt« [62]. Ez a mentalitás sugalmazta azt a százalmasan nevetséges ötletet, hogy a háborúból hazatérő hősöknek nem földet kell adni, hanem nemeslevelet. Már csak azért is — fűzte hozzá írónk —, mert »ezer esztendő óta minden földnek gazdája van, még a vaksziknek is, még a csupa kősziklának is, már most azoknak, akiknek nincs, csak úgy lehet földet adni, ha elvesznek azokéból, akiknek van« [63]. Ez a mentalitás volt ludas abban, hogy a közt a negyvenkilenc hős közt, akit arany-sarkantyús vitézzé ütött a király, huszonhárom herceg, gróf, báró volt, s a többi huszonhat között is csak egy képviselte a »kispolgári Magyarországot«, a mezítlábás Tiborcok rendjét pedig egy se [64]. S e mentalitás rovására írandó, hogy a huszadik században és a világháború harmadik esztendejében még min-dig érvényben volt a régi közjog, s ennek alapján nem a nemzet, hanem a nemesség koronázta királlyá a trónörököst [65].

Móra már pusztán a nép nyomorát s az uralkodóosztály magatartását feltáró kritikai állásfoglalásával is a demokrácia útját egyengette, de még inkább azzal a harcos elszántsággal, mellyel annak diadaláért küzdött. Az ifjú királyt biztatta a monumentális feladat — a dolgozó milliók Ma-gyarországának megteremtése — vállalására [66], de megoldását a sze-gényparasztságtól, a kispolgárságtól, s az ipari munkásságtól várta.

Úgy látta, hogy valami fatalista bánomisénség lett úrrá ezeken, s ezért nincs sodró erejű, nagyon határozottan parancsoló és nagyon határozottan tiltó közvéleményünk. Legfeljebb a török közvélemény lehet olyan indo-lens, mint a magyar — állapította meg [67]. Valószínűleg a politikai sza-badság hiánya miatt kedvetlenedtek el az emberek — gondolta — s meg-kísérelte elosztani a letargiájukat. Ostorozta őket, amiért vétke passzivi-tásukban lemondtak önrendelkezési jogukról, s kényre-kedvre kiszolgáltat-ták magukat a nagyuraknak: terveljenek, akarjanak azok, mi csak verek-

szünk és meghalunk [68]. Meggyőzte őket arról, hogy beleszólhatnak, sőt bele kell szólniuk a róluk, de nélkülük való intézkedésekbe. Európa népének — írta — a jövőben lesz rá gondja, hogy ne respektáljon olyan szerződések, melyek kötése felől őt meg nem kérdezték [69]. Beláttatta velük, hogy jogukban áll tetteikért felelősségre vonni a politikusokat, a hadvezéreket, s félreállítani közülük azokat, akik hibáztak [70]. Ébresztgette bennük az önbizalmat: higgyék el végre, hogy a nép ereje mindenek fölött való. »Mi rajtunk áll a trónus, mi vagyunk a fundamentum, a többi minden, hercegprimás, nádorhelyettes, zászlósúr, parlament, csak gyönyörű staffázs, aranysallang, és színes buborék« [71]. Elpusztíthatatlanok — írta —, akárcsak a pitypang, ez a borzas proletárvirág, akit mindenki ki akar irtani, de senki se bír vele« [72]. S ami a legfontosabb: edzette őket arra a harcra, melyet előbb-utóbb meg kell vívniuk a hatalmon levőkkel: »ha csak közpolgár vagy, és történelmi név nélkül szolgálod a hazát, akár véred, akár verejtéked hullásával, akkor szorítsd össze a szád és az öklöd, és készülj arra a világháborúnál is keserűbb és döntőbb háborúra, amely a békekötés után következik el a magyar földön« [73].

Így izgatott napról napra az újság hasábjain, közvélemény formálására ösztökélve a »végzetük«-be beletörődötteket, minek alaptételét már meg is fogalmazta helyettük tömören és gyűjtőn: önrendelkezési jogot követelünk. S e jognak kettős forrása: »a munka és a szenvedés; mindkettő szent, mert belőlük születnek a forradalmak«. A választójogukat követelő feminista nőekkel mondatta ki ezt, s az ő szájukból hangzott fel panaszként a maga fájdalma: azok, akik görnyedten tántorogják végig az élet kocsiútjait, jobbára még csak tudatában sincsenek annak, hogy joguk van ezt követelni [74].

»A női választójog egy lépés az előtte megtettek és az utána megteendők közt az emberiség felszabadításának útján, amely kezdődött aeonokkal ezelőtt, amikor a barlangi ember először gyújtott tüzet, és végződik aeonok múltán, amikor talán ki fog vándorolni az emberiség a Föld bolygóról egy jobb berendezésű csillagra, mint ahogy sziklaodúból kivándorolt a napos mezőre« — írta ugyanitt, s ezt olvasva idéznem kell a női választójogról négy évvel ezelőtt vallott felfogását. Nemcsak hogy nem sürgős, de még csak nem is időszerű ennek a kérdésnek a megoldása — mondta akkor [75]. Ezen a véleménykülönbségen mérhető le, hogy a világháborúval ránk köszöntő történelmi idők mint hántották le róla a vidéki erkölcsöszködéssé silányult negyvennyolcas hazafiság utolsó maradványait is. A nők választójogának a kérdése két kérdésből tevődött össze: a választójog kérdéséből és a nőkérdésből, s a fiatal Móra e provinciális ideológia béklyóiba verve egyikre sem tudott teljesen progresszív feletet adni. Széleskörű választójogot követelt ugyan, de az általános, titkos, egyenlő választójogtól viszolygott. *Általában* azért, mert nyugati találmány, *különösképpen* pedig azért, mert a nemzetiségek és a szocialisták befolyását növelte volna — ugyanis ezek hatalmas jogfosztott tömegeket számláltak soraikban — s megerősödésüktől a magyarság érdekeit féltette. Egyrészt ennek a megfontolásnak az alapján ellenezte a nők választójogának a megadását [76], másrészt azért, mert a nők férfiakkal való egyenrangúságának elismertetéséért küzdő feminista mozgalom sem volt a szájaíze szerint való. Pusztán nyugati ere-

dete miatt is gyanakvással viseltetett iránta, de méginkább a zászlajára írt eszmény miatt. Annyira magábaszívta az idill levegőjét azoknak az epigon költőknek a zöngeményeiből, »akik a becsületes vidéki porták ereszalji fecskéivel döltek«, hogy a nő értékét szerelmes, hitves, anya mivoltában kereste, nem pedig a dolgozó nő jogaiért harcoló öntudatosságában. Úgy látta, hogy a dolgozó nő kivetkőzött nőiességéből, s kihívó férfiassága egyenesen az ildomosság, sőt szemérem ellen elkövetett merénylet [77]. S 1917-ben talán egy kicsit a maga nevében is szégyenkezett, mikor e sorokat vetette papírra: az emberi értelem a feminizmus tekintetében »a Korán álláspontját már meghaladta, már nem mondja, hogy a nőnek nincs lelke, — most arról van szó, hogy jöjjön ki a modern világfelfogás napos mezejére, és ismerje el minden logikai következményével együtt, hogy a nő lelke éppen annyit érő, és éppen olyan szabad emberi lélek, mint a férfié. Tulajdonképpen szégyellnivaló, hogy erről még beszélni, és ezért még harcolni kell, s bizonyos, hogy az eljövendő koroknak erről ugyanolyan véleményük lesz, mint van például a szíriai Moloch-kultuszról, vagy a rabszolgakereskedésről« [78]. Kétségtelen, hogy a háború nyitotta fel Móra szemét, éppúgy, mint lelkéből lelkedzett regényhősének, az Ének a búzamezőkről Ferencének. Lelkiismeretére hallgatva nem rekeszthette ki továbbra is a választójogból, holmi szűkkeblű hazafiság sugallatára a nemzetiségi aspirációk és szociális téboly ürügyén a népnek azt a rétegét, melyre rászakadt a háború minden terhe, és nem vádolhatta többé a nemüket tapodó feltűnőséghajhászással, magukkeletéssel a nőknek azt a napról napra növekvő tömegét, mely a háború vérpadjára hurcolt férfiak helyére állt, s rátermetségének olyan életpályákon is a bizonyosságát adta, amelyeket állítólag a neme iránt érzett gyengédségből, figyelmességből emelőtt elzárt előle a törvény, s ha a törvény nem is — a közfelháborodás.

A nép önrendelkezési joga természetesen korántsem merül ki a mégoly széleskörű választójogban sem —, de kétségtelen, hogy ez jelentős állomása annak az útnak, mely felé vezet. A radikálisok túlbecsülték a politikai szabadságot, ezért helyezték ezt a gazdasági és művelődési szabadság fölé, s ezért összpontosították minden erejüket a politikai szabadság kivívására. Móra már a háború előtt népparlamentet követelt, mert a nagybirtokosok és nagytőkések parlamentjének fojtó tégkőre megmérgezte a nemzet életét; a háború alatt csak fokozódott ennek a parlamenti légkörnek a bomlasztó hatása, mert a hatalom urai még leplezetlenebbül és szemérmetlenebbül szálltak síkra érdekeikért. A mandátumot üzleti megbízássá, a törvényhozói méltóságot keresetforrássá alacsonyították le [79]. S mesterek voltak a maguk és cinkosaik üzelmeinek a leplezésében. Ebben is Tisza István tanítványai, aki tudta, hogy a hadseregszállítási pörök vádlottjai közt dzsentrik és papok is voltak, mégis, hogy ezeket fehérre mossa, a zsidókat feketítette be, és egy vallásfelekezetest ültetett a vádlottak padjára az üzerek bandája helyett [80]. A honatyáknak kellemetlen lett volna, ha avatatlan szemek is belenézhettek volna a kártyájukba — ezért nem akartak adni választójogot a frontról hazatérő féllábú, félkezű, vagy kezetlenlábatlan Halbőr Fürgeteg Jánosoknak [81]. A komolytalanabbak el-eljártak ugyan a választójog gondolatával, nem azért, mintha tetszett volna az nekik, hanem azért, hogy ingereljék vele a komolyabbakat [82]. A nép-

parlament után való vágy azonban oly erővel tört fel a meggyötört lelkekből, hogy az általános, titkos, egyenlő választójog diadalát késleltetni még lehetett, de megghiúsítani már nem [83]. Még azzal a prókatori furfanggal sem, melyhez folyamodtak, elhíresztelvén, hogy a magyar nép tulajdonképpen nem is kívánja ezt. Írónk megjegyezte, hogy sajnos van némi igazságmagva ennek a mende-mondának [84], ez azonban annak az elmaradottságnak a jele, melyre a rendszer elsősorban a parasztságot kárhoztatta. A parasztságnak ugyanis fogalma sincs róla, hogy ez a több kenyeret, az igazságosabb adózást, az emberségesebb törvényt s a becsületesebb politikát jelenti [85]. Ha majd tudatára ébred, nyomban eltűnik a föld színéről a feudálisok és kapitalisták parlamentje, ez az agyagból gyúrt kolosszus, melyből nem lehet aranyteglát fejteni [86].

Azoknak az országoknak a parlamentje, ahova a szélesebbkörű választói jog alapján a nép képviselői is bekerültek — elsősorban a szocialisták —, nem volt ily »bűnben fogant, vezeklésre és megtisztulásra képtelen, összefülött, belső rothadástól füstölgő« [87]. Itt az emberiség lelkét szólaltatták meg a szocialisták, mikor megkérdezték, hogy hajónk, melyet a kapitalizmus a háború tengerére sodort, kikötött-e már végre a béke partjain? [88]. Az egész világon nagy visszhangot támasztott a szocialisták békekövetelése, de felveszik-e a harcot a hatalompártiak mindenre elszánt táborával? — aggodalmaskodott Móra. Ma rájuk emeli meggyötört tekintetét a háború kárpadjára vont emberiség — írta —, de nem is oly rég még kikacagta a munkások vörös zászlaját, rendőrkarddal csattogtatta az ütemet az indulójukhoz, s röhögve dobálta követ a hazátlan bitangokat — mi jogon követel hát érett gyümölcsöt attól a fától, melyet nem ápolt, nem védett, hanem megszaggatott, fejszével nevelt, vitriollal öntözött? [89]. Különösen Magyar Barbáriában kárhoztatták őket e sorsra. »A szocializmust már minden ország rég recipiálta, mikor nálunk még mindig tolong gyanánt bántak vele, és homlokára égették a hazátlan bitangság betűit. A hivatalos hatalom üldözte, a polgári közvélemény kinevette. S ennek köszönheti ma a háború keresztjén vérző magyar polgárság, hogy míg minden ország parlamentjében egyre hangosabb szóval követelik a békét, a magyar parlamentben halkán is alig mernek róla beszélni« [90]. Nyilván ifjúkori emlékei elevenedtek fel írónkban, miközben e sorokat vetette papírra, és a múltat idézve talán egykori »meggondolatlanságból eredő« vétkéért is vezekelt. Most szabadult meg az internacionalizmus gátjává merevedett negyvennyolcas hazafiság legszívósabb csökevényeitől. Abbeli aggályait, hogy a szocialisták méltatlanul szenvedett sérelmeikre emlékezve nem vállalják a nagy mérkőzés kockázatát, a győzelmeikről érkezett hírek öszlalták el. Ezek a külföldi Jakabok — az elmésebb magyar lapok Bokányi Dezső és Weltner Jakab nevéből faragott anagrammával Jakabokányoknak keresztelték el a szocialistákat — ugyancsak »torkolásszák a háborúnak a világot átgyűrűző undok sárkányát«. Fellelékzett, megmámorosodott, s ebben a lázban a munkásság szemszögéből ítélkezett a polgárság felett. A polgárság — mondta — tehetetlennek bizonyult arra, hogy megvédelmezze az ember legalapvetőbb jogát, az élethez való jogot, s ennek a következményeivel számolnia kell. Nem habozhat tovább, hogy diplomata frakkba fogódzzék, vagy munkászubonyba, mert »diplomata-frakkban csinálták

a háborút, munkászubbonyban a békét«. S ha haboznék, akarva, nem akarva tudomásul kell vennie, hogy a munkások »csinálják immár a népek történetét, és ebben a te sorsodat és az unokádét is, és ők a pólusai a tengelynek, amely körül világod forog minden kancellárjaival és hadvezéreivel egyetemben« [91].

**

A haladás gátjait a forradalom törí szét, a forradalom vívmányait viszont a haladás fejleszti tovább, s így balgaság lenne akár annak, akár ennek az egyeduralmára esküdni. Persze, vannak időszakok, mikor csakis a »rendbontó« forradalom, s vannak időszakok, mikor csakis a »rendteremtő« haladás lökheti előbbre a fejlődés szekerét. Az első világháború után, egyedül a forradalom dönthette meg azt a rendet — a haladás aranykorának hirdetett boldog ferencjózsefi idők rendjét —, mely oly szörnyű katasztrófába sodorta a nemzetet. Mily magatartást tanúsított Móra ezekben a lélekcserező napokban? Észrevette-e, hogy evolúció helyett — revolúcióra van szükség?

Idegeiben már századunk első éveiben érezte a forradalom közelségét. Legelső idevágó nyilatkozata 1903-ból való. A szerbiai tömeggyilkosság annak az erkölcsi fertőnek a jele volt szemében, melyben a hatalmasok fuldoklottak, a magyarországi postarablás pedig annak az anyagi nyomorúságnak, mely a páriákat fojtogatta. E két eseményt ama szörnyű katasztrófa nyitányának tekintette, mely »tüzes nyelvét régóta öltögeti már Európa látóhatárán, s előbb-utóbb felegeti a megvénhedt világot, hogy hamvain újabb, jobb, tisztább világ épüljön fel... Mert ez a dolgok örök rendje, ez a fejlődés mindig erőszakos útja, ez az élet törvénye« [92]. Feszülten figyelte 1905-ben az orosz forradalom minden rezdülését, s így nyilatkozott a véres eseményekről: »Irtózatos harc, irtózatos eszközökkel, amely megdöbbsent, de amely mégis a szabadság harca a zsarnokság ellen« [93]. Szociális nyomorúságainkról írván 1911-ben, megállapította, hogy »mentül inkább igyekeznek betemetni a vulkánt, mely idelelt a mélységben forrong, annál hamarabb szétveti az ezt a veszni való ősvilágot« [94]. A magyar »történelmi osztály« a született urak túlkapásait ostorozva, 1915-ben kiáltványt intézett azokhoz, akik nem tartoztak a kiváltságosak rendjéhez: készüljenek a nagyokkal való leszámolásra, mely a világháború után feltétlenül be fog következni [95].

Aki ezeket a sorokat papírra vetette, az elvileg már indulása idején is tisztában volt azzal, hogy a forradalom létjogosultsága egy szemernyivel sem kevesebb, mint a haladásé, s az évekkel gyarapodó tapasztalatai azt is beláttatták vele, hogy a háború befejeztével nálunk óhatatlanul ki kell törnie a forradalomnak. Érthető hát, hogy már akkor tagjává lett, sőt egyik alelnökévé, a forradalom szegedi vezérkarának — a helyi Nemzeti Tanácsnak —, mikor az Hollós József doktor buzgólkodására a Károlyi-, polgári radikális- és szociáldemokrata párt megbízottaiból földalatti szervezkedéssel október 22-én megalakult [96]. A Szegedi Nemzeti Tanács október 31-ig aknamunkászerűen fejtett ki tevékenységet, s Móra ugyancsak kivette részét a mozgalmi munkából, az illegális és a legalitás idején is. Majd minden népgyűlésen szónokolt; október 31-én elsőnek ő élte a köztársaságot [97], november 10-én pusztító tűzvésznek mondotta a forradal-

mat, melynek fel kell égetnie az összes trónokat koronás naplopóikkal együtt, s hevesen támadta a konzervatívokat, áldemokratákat, klerikálisokat és sovínisztaikat, akik hír szerint máris ellenforradalomra készülődtek [98]. Társai megbízásából ő fogalmazta meg október 30-án azt a proklamációt [99], mely a sarjadó új rend legátfogóbb szervének, a Nemzeti Tanácsnak az elismertetéséért szállt síkra, s ebben élesen kikelt az ellen a feudális érdekszövetkezet ellen, mely 1914-ben háborúba sodorta az országot [100]. Ő foglalta tíz pontba egy beadványban a Nemzeti Tanács követeléseit, miknek elfogadtatására negyven törvényhatósági bizottsági tag rendkívüli közgyűlés egybehívását kérte a várostól [101]. Ez össze is ült november 2-án, s miután az eléterjesztett követeléseket határozattá emelte, Móra emelkedett szólásra, s ezeket mondotta: »Polgártársak! Azon az éjszakán, amikor én nyolc társam megbízásából megszövegeztem azt az indítványt, melyről most a tanácsi előterjesztést hallottuk, a forradalom előestéjén állottunk; amikor negyvenkét társammal beadtuk az illetékes hatósághoz, már benne voltunk a forradalomban, s ma, amikor tárgyalásra gyűltünk össze, már mögöttünk van három örjítően zakatoló nap és éjtszaka, s azzal együtt egy bevégzett forradalom, egy égő lángolás az éjfelete égen, amely most Magyarországra bórul. Ez a beadvány a mai formájában már elavult, amely csak arra szolgálhat alkalmul, hogy mai összejövetelünkön utolérjük a vágató idöket, és meghatott lélekkel éltessek azt a népuralmat, amely nem az Isten kegyelméből, hanem a magunk akaratóból való, amit ezen a földön csak egyszer lehetett eddig elmondani — 1849-ben — és lelkünk piros kendőjét a hála szavaival lengessük azok felé, akik ma ezt a népakaratot szimbolizálják... Szeretnénk, ha Szeged törvényhatósága, múltja expialásául is, a vezérszólamot vinné a mai napok kórusában, és ezúttal Szeged népének már megnyilatkozott akaratóát követve elfogadná a következő határozati javaslatot, melyet a tanácsi javaslat helyébe a Nemzeti Tanács szegedi intézőbizottságának nevében van szerencsém beterjeszteni.« Ennek a határozati javaslatnak pedig két fontos pontja volt. Az egyik az, hogy a város törvényhatósága terjessze az Országos Nemzeti Tanács kebeléből alakult kormány elé e kívánságot: »Magyarország új államrendjéül a népköztársaság proklamáltassék, mint az egyedül lehetséges államforma, mely a kor szellemének megfelel.« A másik az, hogy a törvényhatóság ezen határozatóát átiratban közölje a többi törvényhatósággal, »felszólítva öket annak magukévä tételére« [102]. A tanács Móra Ferenc indítványát helybenhagyta, és elfogadásra ajánlotta, a közgyűlés pedig »egyhangú lelkesedéssel« a határozat ragjára emelte.

Hogy Muszáj Herkulesként vállalta-e Móra a polgári forradalmat — erre a kérdésre, azt hiszem, a tények ismeretében még csak felelni sem kell. Nem az ár sodorta őt, hanem néhányadmagával ő idézte elő az áradást. Pedig tudta, hogy a köztársaság kikiáltása nem a végét, hanem ellenkezőleg: a kezdetét jelentette a forradalomnak. Ami eddig történt, — mondta —, az csak dekoráció volt és előjáték, az összeütközésekben gazdag igazi dráma csak ezután fejlik ki majd [103].

Sokfelé szétosztott idejének jelentékeny részét a mozgalmi munka töltötte be, mégis jutott abból a redakciónak is annyi, amennyire feltétlenül szükség volt. Vezércikkírói ere kiapadhatatlan. Mondják, hogy 20—25 perc

elegendő volt neki egy-egy vezércikk megírására, s ez nem üres szóbeszéd, mert ha nem így lett volna, nem árasztotta volna el a Szegedi Naplót vezércikkeivel a polgári forradalom első két hónapjában, mikor is a közéleti szereplés ugyancsak lekötötte.

Vezércikkeivel következetesen a forradalom baloldali szárnyát erősítette. A szervezkedés adta lehetőségeket nemcsak azok használták fel, akik előre kívánták lendíteni az idő kerekét, hanem azok is, akik visszafelé akarták azt forgatni, s ő a gombamódra szaporodó tanácsok láttára, mik közt »komikusan furcsák is akadtak« — későbbi visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy külön tanácsuk volt a vendéglősöknek, háztulajdonosoknak, sőt uzorásoknak is! —, felhívta a figyelmet a demokratikus mezbe bújtatott feudális és kapitalista érdekvédelmi tevékenységre, s az erők szétforgácsolása helyett az erők összefogását követelte [104]. Észrevette, hogy mind a feudális, mind a kapitalista körökben van hajlandóság az ellenforradalomra, de úgy gondolta, hogy amíg ezek nem találják egymásra, addig közvetlen veszélytől nem kell tartani. Hite szerint »a pármái hercegek, főlovászmesterek, volt miniszterek és egyéb udvari bohócok« pillanatnyilag erejüket vesztettebbek voltak, mint a polgári rendben levő hatalmasságok, s ezért ezeket inkább szemmel tartotta, mint azokat. Ha kivonják tőkéjüket a termelésből — írta —, tekintse őket a kormány ellenforradalmároknak, s kényszerítse kíméletlen eréllyel a termelésre, »mint az anarchia egyetlen elhárítójára« [105]. A kíméletlen erély netovábbja ekkor az a lámpavas volt, mellyel Bartha hadügyminisztert kínálták meg az ellene fellázadt katonák, de ő inkább a rangját akasztotta rá, mint magát, s ezzel megmenekült. S Móra hidegvérrel, szükszavúan jegyezte meg, hogy ezt a lámpavasat sokat fogják emlegetni az elkövetkezendő napokban, »annál többet, minél nyíltabban és makacsabban fekszik a konzervativizmus az igazán csak most kezdődő forradalom útjába« [106].

Viselkedéséből kiérezhette a polgárság, hogy túljutva a radikalizmuson a szocializmus felé halad — erre utal többek közt az, hogy jómaga is szükségesnek tartotta megokolni, miért a radikalizmust vallók pártjának a tagja, ha annyira hisz a szocializmus diadalában. Nem vagyok magamban biztos — írta —, »el tudok-e olyan gyökeresen szakadni a polgári osztálytól, mint az egy igazi szociáldemokratának a kötelessége«. »Nem tudom, nem maradnak-e belső életemnek gyökérhajszálai abban a polgári talajban, amelyben születtem, nevelődtem, amely életem verejtékét beitta és színét megadta, s amelyre ha havas fejjel visszanezék az esztendők távlatából, amely pirosabbá teszi az elmúlt örömöket és fakóbbakká a bánatokat, akkor azt kell látnom, hogy én rám mégis csak olyan bélyeget nyomott a polgári társadalom, amelynek eltávolítása ma talán még véres sebet okozna« [107]. S hogy mily természetű ez a polgári kötöttség, az is eléggé szabatosan meghatározható. A mi fájdalmas nemzedékünket — vállotta —, legalább annyi értelmi felismerés taszítja előre, mint amennyi érzelmi momentum rángatja vissza [108]. Talán jó nyomon járok, ha az értelemnek és az érzelemnek ebben a mérkőzésében a polgári hagyomány átörökítette racionalizmusnak és humanizmusnak az összeütközését látom. Megvesztegethetetlen tisztánlátása arra készítette az író, hogy elismerje az erőszak jogosultságát a társadalom átalakításában, aggodalmaskodó lelkiismerete

azonban viszolygott az erőszak alkalmazásától. Ezért támogatta következetesen a forradalom baloldali szárnyát, mely a megalkuvás nélkül való progresszióért szállt síkra — s ugyanakkor — ezért tartotta a konzervatívizmust is államfönntartó tényezőnek, melyre csakúgy szükség van, mint a levegőben a nitrogénre, hiszen a merőben oxigén politika éppúgy megölné ezt a forradalmat, mint ahogy megölte a francia forradalmat [109].

Innen van az, hogy vezércikkeiből nemcsak a racionalizmus előrehajszoló buzdítását halljuk, hanem a humanizmus visszatartó figyelmeztetését is. Folytonosan résen állt, nehogy azokat sújtsa a terror, akik voltaképpen nem is ellenségei az új rendnek. Lelkére kötötte a lámpavas-politika híveinek, hogy esetenként mérlegeljék, vajon indokolt-e a legdurvább eszközök igénybevétele [110], s arra kérte őket, hogy legyenek elnézőek a kispolgárokkal szemben, akik nem a »kapital«-jukat féltették tőlük, hanem csupán »a mindennapos életük megszokott békéjét, vicinális síneken döcögő kedélyes nyugalmát, kellemes állottságú levegőjét, szerény kispolgári örömeit, kávéházas ebédutánját és altató esti harangszavát« [111].

Az elégedetlenkedőket meg arra intette, hogy meggondolatlan zúgolódásukkal ne kényeszerítsék ki egyenesen a megtorló intézkedéseket. Miért jajgatnak — kérdezte tőlük — a forradalom terrorja miatt, ha a háború sokkal gonoszabb terrorját szó nélkül tűrték? Azt engedelmességgel le lehet szerezni, de ezt csak fokozta az engedelmesség [112].

Azt hihetnénk, hogy e racionalizmus és humanizmus konfliktusából adódó kétsíkú gondolkodás meddő egy helyben veszteglést eredményezett — pedig nem így volt. Móra természetesen nem rokonszenvezett semmiféle terrorral, de igen józanul különbséget tett az építés érdekében gyakorolt forradalmi terror s a rombolás célját szolgáló háborús terror között, s ez megóvta attól, hogy megálljon a félúton. Remegett a forradalmi terror elhatalmasodásától, de tovább ment.

Mikor a szegedi Nemzeti Tanács, számolva azzal, hogy a munkásság »szélsőséges elemei« — a baloldali szocialisták és kommunisták — a forradalmat a polgárság gúzsbakötésére használják majd föl, elhatározta, hogy ha esetleg bolszeviki kormány alakulna, azt semmiképpen sem ismeri el, Móra újból hitet tett a forradalom mellett, december 22-én, a Szociáldemokrata Párt szabadságünnepén mondott beszédében, melynek egy részét a Szegedi Napló is közölte [113]. Természetesnek tartotta azt, hogy a jelen társadalma csak az átalakulással járó szörnyű vajúadás görcseit érzi, s meg volt győződve arról, hogy a jövő boldogabb társadalma a szocializmus gyümölcsét fogja élvezni, és azoknak, akik őszinte hívei voltak a forradalomnak, mégis sötét gond felhőzte homlokukat amiatt, ami lesz, útmutató fénysugárként a maga optimizmusát küldte. Pedig tudta, hogy nagy áron kell megvásárolni ezt a kiteljesedettebb életet: lehet, hogy odavesz minden, ami a polgárság szívének annyira kedves volt, sőt talán odavesznek azok a polgárok is, akik fölszították a forradalom tüzét. Ezzel a naív optimizmussal szembeszegzett kritikái optimizmussal talán eloszlatta azoknak az aggályait, akik úgy vélekedtek, hogy csak az elvakultak nézhetik bizakodó tekintettel a körülmények alakulását. Optimizmusát arra a cselekvő emberi jószágra alapozta, amely a fejlődésnek éppoly lendítőkereke, mint a szerelem vagy az éhség, s amely ha néha elbújít is, néha megbénultnak

látszott is, mégiscsak évszázadról évszázadra javított az életen, s ha be-sántikálva, ha botorkálva, mégiscsak előbbre vitte az emberiséget.

1919. januárjában már mély volt a szakadék a polgárság és a munkásság közt. Az öszirózsás forradalom hajtóereje ugyanis a munkásság volt, mégis a hatalmat a polgárság ragadta magához. Most a »kijátszottak« harcba indultak az őket »kihasználók« ellen, irányítójuk a kommunisták s baloldali szociáldemokraták vezette Munkás- és Katonatanács volt, mely hovatovább háttérbe szorította a Nemzeti Tanácsot.

A polgárság és munkásság összeütközése nemcsak kormányválságot okozott — voltak, akik a polgárság pártjának képviselőiből alakuló tiszta polgári, s voltak akik a munkásság pártjának megbízottaiból álló tiszta szociáldemokrata kormányt kívántak —, hanem a polgári és munkás tömegek egymás iránt érzett ellenszenvét is fokozta. A helyzet illetévaló alakulása kétségbeeséssel töltötte el Mórát, mert immár egy negyedév telt el a polgári forradalom kitörése óta, s ezt az időt a polgári pártok és a szociáldemokrata párt féltékenykedő vetélkedése töltötte be; vezérek lelketlenül tülekedtek a pozíciókért, kormányzásuk azonban se kül-, se belpolitikailag nem ért el jelentős eredményeket. Pesszimizmus lett hát úrrá rajta, szörnyű látomás szorongatta lelkét, a ránk váró végső pusztulás riasztó képe. A történelem széles folyama — írta — közömbösen hömpölyög majd tova, ügyet se vetve rá, hogy a magyarság sajkája nem ring többé a hullámain [114]. Már-már arra gondolnánk, hogy kiábrándult a megváltónak hirdetett forradalomból, ezt azonban cáfolják a soron következő írások; s ezért csak annyit állapíthatunk meg, hogy a forradalom megteremtette lehetőségek elszalasztása verte le. De tétlenségbe így sem süppedt. Az »ijedt fájdalom« hangján a humanizmus sugallta osztálybéke érdekében emelte fel szavát, bár nem hitte, hogy akadnak, akik megszívlelik azt. Meg akarta értetni a polgársággal, hogy létének egyetlen záloga az, ha világnézete szociális tartalommal telítődik, s be akarta láttatni a munkássággal, hogy méltatlan hozzá az erőszak eszközének körültekintés nélkül való alkalmazása. Racionalizmusa iránytűje után igazodva biztos volt benne, hogy a folyó megapadhat, de visszafelé nem folyhat. S ezt az igazságot a polgárság okulására mondta ki, melynek a hatalomhoz való makacs ragaszkodása nagyobb nyugtalanságot keltett benne, mint a munkásságnak a hatalomért folyó kemény küzdelme [115].

A polgárságot már áthághatatlan szakadék választotta el a munkásságtól, de egyre mélyült az a hasadás is, amelyik a munkásság szociáldemokrata és kommunista csoportja közt támadt. 1919. februárjában a Munkástanács vezetése a »szélsőséges« kommunistáknak innen való kizárása után a »mérsékelt« szociáldemokraták kezébe került. Most már — taktikai megfontolásból — a szociáldemokraták is a kommunisták jelszavait vették át, s munkáshatalmat követeltek. Azt a taktikai megfontolást, mely őket ennek a lépésnek a megtételére kényszerítette, így ismertette a Szegedi Napló: »A kommunisták elburzsoásodással vádolták a mai vezető proletariátust, a polgári pártokkal való összejátszással, és azért követelték maguknak a hatalmat, hogy megcsinálhassák a proletárdiktatúrát. A szociáldemokraták erre a mai lépésükkel feleltek: megcsinálják a proletárdiktatúrát, de vérontás nélkül, s azt remélik, hogy ezzel sikerül biztosítaniok a békét.

Egyfelől abban bíznak, hogy a polgárság is szívesebben ismeri el ezt a proletárdiktatúrát, mint a kézigránátosat, másfelől abban, hogy a proletárdiktatúra tényleges megvalósításával sikerül leszerelni a komolyabb kommunista elemeket, amelyek nem személyek, hanem eszmék érvényesülését keresték« [116]. Ennek értelmében a szegedi Munkástanács március 14-én átvette a hatalmat, azaz elmozdította helyéből a Károlyi-kormány által kinevezett kormánybiztost, dr. Dettre Jánost, meg polgármestert, dr. Somogyi Szilvesztert, s helyükbe kormánybiztosnak Wallisch Kálmánt, polgármesternek pedig dr. Czibula Antalt jelölte. Ily előzmények után mondta el Móra a Szegedi Színház március 15-i ünnepélyén azt a beszédét, melyben megint fölesküdt a forradalom zászlajára [117]. Racionalizmusa félreérthetetlen szabotossággal fogalmaztatta meg vele a forradalom lényegét: »A forradalom egy gigantikus preri-égés, az elszabadult tüzet nem lehet megállítani, míg saját hamvába nem hal... és a forradalmak természetük szerint nem is lehetnek mások, mint erőszakosak és rohanók, mint a lávapatkok«, de humanizmusa visszahökkenet annak elemi erejű árjától — nincs az a társadalom, amely életével ne fizetné meg ezt az állandó lázat — írta — s azt kívánta, hogy a jövőben ne az ehhez hasonló földrengésszerű revolúció, hanem a nyugodt ütemű evolúció állandó sodrása vigyen előre. S a racionalizmus és humanizmus e drámai feszültségű küzdelme sem béníthatta meg. Lehet, hogy a forradalomba minden értékeikkel együtt beleégnék azok is, akik fölszították a parazsát — mondta —, de a forradalom tárja ki utódaink előtt a jövő kapuját, melyen túl egy jobb világ ígért földjének füvellő mezői zöldellnek.

Az kérdéses, hogy a Szegeden október 14-én kezdődő »békés proletárdiktatúra« valóban proletárdiktatúra volt-e, s a proletariátus vagy a burzsoázia érdekeit szolgálta-e —, de az bizonyos, hogy Móra nem a népuradalom elodázásának, hanem megteremtésének fogta fel a történeteket, ennek beköszöntét rendjénvalónak találta, s természetesnek tartotta azt, hogy a polgári vezetők helyébe munkásvezetők kerüljenek [118].

A munkásság zöme a Károlyi-kormány távozása után alakult Berinkey-kormány ígéreteinek sem hihetett, mert a viszonyok egyre rosszabbodtak. A birtokosok és tőkésök szabotálása következtében nőttön-nőtt az elbocsátott ipari és szerződés nélkül maradt mezőgazdasági munkások száma, s akik dolgoztak, azoknak keresménye semmivé zsugorodott a mezőgazdasági és ipari termékek hiánya miatt napról napra fokozódó inflációban. Így március folyamán országszerte egymást érték a munkásmegmozdulások. Nemcsak a munkát meg a kenyeret követelték a tüntetők, hanem a kommunista párt február 21-én elfogott vezéreinek a szabadonbocsátását és a proletárdiktatúra kikiáltását is. S a belpolitikai bonyodalmakat egy külpolitikai kudarc tetézte be, nevezetesen a Vyx-jegyzék, mely a párizsi békeértekezlet határozata alapján az ország területe nagy részének átengedését követelte. A kormány nem tehetvén egyebet, lemondott, s hatalmát a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesüléséből létrejött Magyarországi Szociálista Pártra ruházta át. A proletárforradalom minden vérontás nélkül diadalmaskodott, március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

Szegeden március 22-én vette át a Munkástanácstól a város irányítását a három tagból álló direktórium: Wallisch Kálmán, dr. Czibula Antal és Udvardi János. Itt 1918. december 10-től kezdve egyre szaporodtak a francia megszálló csapatok, s parancsnokságuk a »rend fenntartása« érdekében egyre többször avatkozott bele a város ügyeibe. A francia beavatkozást kétségtelenül a polgárság közbenjárásának kell tulajdonítanunk. E beavatkozás következtében kellett elmenekülniök Szegedről március 27-én a direktórium tagjainak. Ezzel a Tanácsköztársaság legfőbb helyi szerve megszűnt, s bár egyéb szervei látszólag még érintetlenek voltak, de az impériumot a megszállás jogán Betrix francia ezredes vette át, s kívánására Dettre János és Somogyi Szilveszter ismét elfoglalták a főispáni és a polgármesteri széket. Kezdetét vette a restauráció műve, s Szeged ettől fogva az ellenforradalmi erők szervezkedésének a gócpontjává lett.

Móra az októberi burzsoa forradalomnak ösztönző vezére volt, a márciusi proletárforradalomnak megbízható támogatója. Polgári kötöttsége gátolta őt abban, hogy az élre lendüljön, az a meggondolás viszont, hogy ha nem lépünk előre, hátracsúszunk, az együttmenetelésre biztatta. Racionalizmusa meggyőzte arról, hogy a forradalmat ki kellett lendíteni holtpontjáról, de minden idegszála reszketett, nehogy folytatása valamiképpen megsértse a humanizmus íratlan törvényét. A lelki egyensúlyvesztéstől csak az a hit óvhatta meg, hogy a forradalom a továbbiakban sem kényszerül ezt lábbal tapodni, mert sem jobboldali rendbontások, sem baloldali kilengések nem fenyegetik — s ehhez a hithez annyira ragaszkodott, hogy merő agyrémnek tartotta az ily irányú merényleteknek még a lehetőségét is. Március 31-én tovább már nem áltathatta magát ezzel, mert bár baloldali kilengést nem észlelt, de jobboldali rendbontást igen. A munkásság nem veszélyeztette túlkapásaival a forradalmat, de a polgárság ellenforradalomra készülődött — méghozzá Szegeden. Oltalmat adó hitéből kiverve sikoltott fel a lelke: ne fogjatok fegyvert, nehogy fegyver által vesszetek el! [119]. Igaz, óva intette a polgárságot attól, hogy a munkásuralmat provokatív politikájával megtorlásra készítse, mégis megnyilatkozása lényegesen több volt, mint akár a városát a pusztulástól féltő író fájdalma, akár az erőszak felszításától irtózó humanista figyelmeztetése. Több, mert lépten-nyomon kibukkant szavaiból az a mérhetetlen ellenszenv és megvetés, mellyel a polgárság reakciós hajlamai iránt viseltetett. Gazdag ez a polgárság — mondta —, de csak a hasznot hajtó érényeket gyakorolja; nem szívelheti a tehetségeket, mert megszavarják »hasznos« szokásainak és szabályainak rendjét; élteti a forradalmat, mert megszabadítja a nemességtől, kivel eddig osztoznia kellett a pénzen, de nyomban szembefordul vele, ha az ő vagyonához nyúl. Lyon polgáraitól állapította meg ezeket, de a korbács Szeged polgárainak a hátán csattant, akik — s ezt nyíltan is szemükbe vágta — kevesen voltak, mégis kizsákmányolták az öntudatos fizikai és az öntudatlan szellemi proletárokat, s most képtelenek beletörödni abba, hogy a maguk munkájával kell megkeresniök a kenyerüket, s be kell érniök annyival, amennyi a többi embertársaiknak jut. A polgárság alapjában véve reakciós beállítottságának könnyörtelen leleplezése egy olyan írásban, melyet a létét is kockára vető kalandor vállalkozása miatt érzett ag-

godalom diktált — ez a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy Móra a munkássággal érzett együtt.

Dr. Dettre János »a munkásságnak meg akarta mutatni az uralom lát-
szatát, s a polgárságnak meg akarta menteni az uralom valóságát« [120],
és ezért abban állapodott meg a francia parancsnokkal, hogy az katonasággal fogja megakadályozni a Tanácsköztársaság rendeleteinek végrehajtását. Így Szegeden a direktórium távozása után április első napjaiban lényegileg már meg is szűnt a proletárdiktatúra. Az ellenforradalmi tevékenység egyre nagyobb mérvű lett; aktív részesei és passzív hívei azzal vádolták Mórát, hogy ő a szervezkedés felfedezésével véres bosszúra szólította fel a tanácskormányt. Igaz, hogy efféle szándéknak nyoma sem volt vezércikkében, de az is igaz, hogy nem alap nélkül magyarázták azt bele. Észrevették, hogy az író milyen vérlázítóan nyilatkozott a polgárságról, s ez elég volt ahhoz, hogy legádázabb ellenségüknek tekintsék. Móra a vezércikke körül keletkezett félreértést el akarta oszlatni, de kísérletével csak még inkább felszította a reá fenekedők indulatát [121]. Kijelentette ugyan, hogy a Mementót szívének Szegedet féltő reszketésével írta, de hozzátette, hogy mint azt a puccskíséret is igazolta, nem alaptalanul gyanakodott akkor, mikor a diktatúra megdöntésére irányuló készülődésről számolt be, és bevallotta, hogy undorodik azoktól, akik az idegen szuronyok védelmében akarják visszacsempészni a militarizmust, klerikalizmust és kapitalizmust. Lehetetlen, hogy azért exponálta magát ennyire, mert nem látta a Szegeden bekövetkezett páfördulást. Valószínűbb, hogy azért szállt szembe minden erejével az ellenforradalmi próbálkozásokkal a forradalom vívmányaiért, mert a reakció hullámai elnyeléssel fenyegettek a progresszió parányi szigetét.

Április 25-én megalakult az Antibolsevista Comité, melynek Kelemen Béla lett az elnöke, ki személy szerint Móra Ferencet tette felelőssé a kommunista uralómért, s azt javasolta, hogy mindazokat a kommunistákat, akik kompromittálták magukat a proletárdiktatúra idején, telepítsék ki Amerikába, s ott egy kolóniát alapítva boldogítsák saját magukat, s tegyék meg Mórát a kultuszminiszterüknek. A polgárság, amelynek annyira belegázolt az önérzetébe, most nekitámadt, amiért lapjával egyengette a proletárdiktatúra útját, s támogatta azt. Valóban, a Szegedi Napló 1918/1919-ben elsősorban az ő hatására lendült túl a radikalizmuson, s tartott a szocializmus felé. Mivel a közhangulat annyira ellene fordult, megvált a Szegedi Naplónál viselt főszerkesztői tisztétől. Hangsúlyozva, hogy a maga jószántából, minden kényszerítés nélkül írta a Mementó-t, megegyeztetve politikai elveit, búcsút vett olvasóitól, s bejelentette, hogy elhagyja a szegedi közéleti szereplés színterét [122/a]. Vajon Hannibál tanár úr nem azért mond le tanári állásáról, mikor annak betöltése összeegyeztethetetlen elveivel, mert Móra is lemondott a Szegedi Napló főszerkesztői állásáról akkor, amikor úgy látta, hogy csak önmagát meghazudtolva tölthetné be azt? A Szegedi Napló május 9-i száma már az ő neve nélkül jelent meg.

***

Mórának a forradalmak idején tanúsított magatartása miatt állania kellett azt a hajszát, amit a Szegeden kibontakozott ellenforradalmi mozgalom vezérkolompósa — a »keresztény-nemzeti gondolat« apostolai — indítottak

ellene. »Jó embereim azt is javasolják, hogy gondoskodjam valamiképpen a személyem biztonságáról. Az indokolást gyöngéden elhallgatják, vagy óvatosan körülírják. De verik az ablakom brutális halálmadarak is. Üzeneteket hoznak, hogy én leszek az első, akit agyonver a polgárság hatalmas lendületű haragja« [122/b]. Megbánást nem érzett, kimagyarázkodni nem tartotta szükségesnek, önérzettel vállalta minden szavát, tettét — s abban a tudatban, hogy mindig a köz érdekében munkálkodott, emelt fővel várta az elkövetkezendőket. Sőt: folytatta közérdekű tevékenységét. Mikor az ellenforradalom szennyes hullámai már-már az egész országot elöntötték, s a reakció került hatalomra, ő annak a maroknyi csoportnak az első sorában harcolt, mely tovább is hű maradt a progresszió zászlajához. Helyzete e miatt egyre elviselhetetlenebbé vált. A hozzá közelállók emlékezése szerint rákerült a proskribáltak listájára, kiket a keresztény nemzeti eszme bajnokai a legkülönbélebb módon tettek ártalmatlanná. Egy orvosbarátja emlékezése szerint őt is örökre el akarták hallgattatni. »Vagyunk még néhányan, akik nem felejtettük el, hogy a politika miatt nem egyszer, életem is veszélyben forgott. Még vagyunk, akik tudunk azokról a kövekről, melyeket arra szemeltek ki, hogy Mórát a Tisza fenekére horgonyozzák le« [123]. Egy újságíró barátja arról tudósít, hogy Szalay József országos rendőrfőkapitány posztot állítatott a kapujába az ellene tervbe vett terrorcselekmények megakadályozására, mikor pedig hivatalos útjára indult a Dunántúlra, magával vitte, mert féltette az életét [124]. S hogy ezek a hírszélések megfeleltek a valóságnak, azt a Literatúra egy névtelen cikkírója, minden bizonnyal Supka Géza, igazolja. E sorok írója »a megmondhatója annak, mit jelentett Móra lelki nyugalma nézve ez a barátság (itt Szalay Józseffel való barátságára gondol), akkor, mikor a gyűlölködés hullámai még azt a galamblelkű és színmagyar író is körülözlönlötték, s amikor egy országos főkapitány erkölcsi kiállása — szégyelljük, de mondjuk meg! — biztonságot jelentett« [125]. Így menekült meg írónk a testi kínzástól és erőszakos haláltól, de lelkileg nagyon sokat szenvedett ezekben az években. Kétségtelen, hogy a létbizonytalanság érzése is gyötörte, de talán még ennél is túrhetetlenebb volt számára az a mellőzés, akadékoskodás, gáncsoskodás, bizalmatlankodás, mit nap mint nap kellett tapasztalnia, mióta jegyes emberré lett, s a legelkeserítőbb az, hogy a hatalomért tülekedők szemenszedett hazugságait is megtapsolta a hiszékenyek, a törtétek szolgalelkű tömege, s tőle, aki a megvesztegethetetlen igazság fényét ragyogtatta fel, elhúzódtak, mintha bélpoklos lett volna. Meghasonlott, volt úgy, hogy a lét is értelmét veszítette szemében, s megoldást az öngyilkosságban keresett. A hű orvosbarát ezt jegyezte fel életének erről a szakaszáról: »Ebben az időben annyira zavarosnak látta a helyzetet, hogy csak Supka erős keze tudta visszatartani tőle, hogy a Tisza mindent feledtető hullámaiba ne lépjen a körtöltésről [126]. Ennek a talajvesztettségnek az emléke kísért a Hannibál feltámasztása c. regényének egyik nagy jelenetében: a hős életének kínzó értelmetlenségétől a Duna hullámaiba temetkezve kíván megszabadulni.

E válságból való kibontakozás nagyszerű dokumentuma Mórának a Sokrates nevében papírra vetett »testamentuma« arról, hogy milyen mérhetetlen az emberi gonoszság, mily végtelen az emberi jóság, és hogy a go-

noszságtól kínpadra vont jóság végül is martirumában győzedelmeskedik [127]. Documente humaine ez az írás, az inferno mélységéből a paradiso magasságába szárnyaló lélek diadaláról számol be. Arról, hogy azt a csalódást, amit az embernyájak pásztorainak felelőtlenége és hamissága, s a nyájemberek bárgyúsága és aljassága váltott ki szerzőjéből, mint feledtetit az eszményekbe vetett hit; hogy az eszmények hivatásszerű szolgálata az egyetlen lehetséges életforma; hogy a hivatás betöltése szétfoszlatja a halál félelmetességét. Amily nyomasztó volt a válság, oly felemelő a kibontakozás. Aki ily emelkedett szempontból tekintette a történeteket, s akit épp ez a nagyvonalúság szabadított meg az önmarcangolástól, az pusztán azzal, hogy kimondta, milyennek látja a helyzetét, annyira fölébe nőtt »bíráinak«, kik békaperspektívából ítélték meg az eseményeket, hogy védőbeszéde, akárcsak Sokratesé, vádbeszéddé lett, annak a felfordult világnak az ítéletévé, melyben az érény bűnszámba ment.

»Aki igazán az igazságot akarja szolgálni, ne járja be Attika városait, és ne szónokoljon az agorán, hanem éljen mint magánember« — írta Móra testamentumában. Hannibál tanár úr valóban ezt az utat választotta: visszavonult a közéletől, melynek dögletes levegője megfullasztotta volna, de ő keményebb fából volt faragva. Az eszmények megszállottjaként, a hivatástudattól hajtva tovább vívta csatáit a fórumon — a progresszió ügyéért küzdött akkor, mikor ez a harc nemcsak kilátástalannak látszott, hanem egyetlen életveszéllyel is járt. Egészen 1922 májusáig gyakran találkozunk vezércikkeivel a Szegedi Naplóban. Ekkor a nagymúltú ellenzéki sajtóorgánium politikai nyomásra irányt változtatva kormánytámogatóvá vedlett át, s ettől kezdve nem írt bele Móra. Elvesztette minden színét, érdekességét, rövidesen meg is szűnt. 1922 októberében már a Szeged c. lapba dolgozott, mely méltó vidéki párja volt a pesti Világnak. Mindkettő konokul, tervszerűen fertőzte a közvéleményt a polgári radikalizmus eszméivel.

Az ellenforradalom a keresztény-nemzeti gondolat nevében hirdetett kereszteshadjáratot azok ellen a destruktív áramlatok ellen, melyek, ideológusai szerint, a magyarságot romlásba sodorták. Nemcsak a kommunistákat vonszolta a vádlottak padjára, hanem a szocialistákat, a polgári radikálisokat, sőt a polgári liberálisokat is, — egyszóval a »destruktívokat«, akik a háború befejezését követelték, szétzüllesztették a hadsereget, kibombantották a forradalmakat, s ezzel okot-módot adtak az ország megszállására és megcsonkítására. Főbűnösöknek természetesen a zsidókat kiáltotta ki a felülkerekedő reakció, kik bábként mozgatták titkos térveik szerint azokat a kétes elemeket, kik keresztény létükre zsoldjukba szegődve fajtájuk árulóivá lettek. Az ébredők egyik szónoka zsidócsahosoknak nevezte a zsidóság által letepert nép e fajtagadó fiait, kik annak érdekében minden pártban megvédelmezik. A legelvetemedettebbeket közülük meg is nevezte: *Wekerle* Sándor, *Eötvös* Károly, *Lengyel* Zoltán, *Fényes* László, *Krüdy* Gyula, *Ady* Endre, *Babits* Mihály, *Friedrich* István, *Andrássy* Gyula, *Apponyi* Albert [128]. Ne azon gondolkodjunk el most, hogy a szónok *Ady* Endrét *Andrássy* Gyulával egy gyékényre kerítette, hanem azon, hogy mily mélyre süllyedt e kor, melynek konstruktív politikusai zsidómételegnek bélyegezték a mégoly enyhe baloldaliságot is, és zsidóbérencnek a legártatlanabb, de hozzájuk képest mégis haladó ellenzékit is, és tele szájjal,

a mellüket döngetve rikoltották, hogy ők majd megalkotják a konstrukció nagy művét: a keresztény-nemzeti demokráciát, mely minden igaz magyart boldogít.

Azok, akik nem vesztették el józanságukat a vakbuzgók, együgyűek és törtetők e dervisüvöltésében, átlátták, hogy a keresztény-nemzeti gondolat-
tal való üzérkedés párját ritkító demagógia. Nagyszerű alkalom arra, hogy a reakció az antiszemitizmus ürügyén a progresszió gyökerére vesse fej-
széjét. Móra a tisztánlátók közé tartozott, s elég bátor volt ahhoz, hogy le-
leplezze ezt a szemfényvesztő játékot.

Egyfelől: védelmébe vette a destrukciónak gyalázott progressziót.

Azokban a napokban, mikor fölöttébb veszedelmes volt rokonszenvvel
emlegetni a különféle »országvesztő« izmusokat, ő arra hívta fel olvasói
figyelmét, hogy az orosz kommunisták és a francia szocialisták egyaránt
ellenezték országunk területének a megcsonkítását. Az orosz kommunisták
tiltakozását minden kommentár nélkül közölte a Szegedi Naplóban a Nép
híradása alapján [129], de ami tárgyilagos tudósításként hatott egy »konst-
ruktív« lapban, azt joggal célzatos állásfoglalásnak tekinthették egy »dest-
ruktív« lapban. Akkor azonban már keserűen kifakadt a konstruktív újsá-
gok hálátlansága miatt, mikor azok elhallgatták, hogy a francia parlament-
ben 74 szocialista képviselő követelte vissza a magyar földet a magyar-
ságnak [130]. Persze a kockázatot csökkentette az, hogy a területi integrit-
tásunkért síkraszálló kommunistákat és szocialistákat pártfogolta, de ennél
veszélyesebb vállalkozásoktól sem riadt vissza: az 1918-as magyar polgári
forradalom apologétájává szegődött, jöllehet az »októbristákat« hazaárulók-
ként emlegették. »Az októberi forradalom — írta —, ha magától lett, ha
csinálódott, ha okozat volt, ha ok volt, ha jót akart, ha rosszat művelt:
*mindenképpen történelmi tény volt, és a fölöle való ítéletmondás a törté-
nelem dolga lesz*«... »Azokat a gyalázkodó dühkitöréseket, amelyekkel
a magyar sajtó nagy része leköpdöste az októberi forradalmat, s amelyeket
éppen a szertelenségük az erőltettség gyanújába kevert, nem most talál-
juk először politikai annaleseinkben. Kossuth forradalmát szóról szóra
ugyanazzal a frazeológiával neveztek patkánylázadásnak a Bach-korszak
lapjai...« [131].

Másfelől: megtépázta a konstrukciónak becézett reakciót.

Köntörfalazás nélkül kimondta, hogy nyoma sincs annak a zsidóvesze-
delemnek, melytől való félelmükben honfitársai országszerte félreverték
a harangokat. Löw Immánuel, Szeged főrabiját tizenhárom hónapig őriz-
ték vizsgálati fogságban, a magyarság meggyalázásának és elárulásának
bűnét sítve rá, pedig a tudós zsidó pap ártatlan volt, s még a börtönben
írt munkájával is a magyarság hírét-nevét gyarapította [132]. Nem rejtette
véka alá ama meggyőződését sem, hogy a zsidóveszedelem ellen foganatosí-
tott intézkedések — megfélemlítés, kegyetlenkedés, internálás, likvidálás —
a haladó gondolkodás ellen elkövetett merényletek. Mikor Anatole Francet
kitüntették a Nöbel-díjjal, s az a százezer svéd koronát az orosz éhezőknek
adományozta, a Nemzeti Újság sietett megállapítani, hogy a Nöbel-díjas
költő a lipótvárosi kékharisnyák kedvence. Móra rosszmájúan azzal a kér-
déssel fordult a szerkesztőséghez, vajon azért minősíti-e a világhírű író-
t a lipótvárosi kékharisnyák kedvencének, mert az »a munkásmilliókban

látja a jövő reményességét, és a megújulás művében azzal az erővel érzi magát egynek, amelyet a történelmi fejlődés erre kijelölt: a munkásosztályal?« [133]. Abból sem csinált titkot, hogy a történelem logikájának meghamisítása a haladó gondolkodást kárhozthatni a ránk súlyosodó mostoha sorsért, mert nyomorúságunk forrása nem a forradalom, hanem a háború [134]. Ezzel a hármas tagolódású gondolatsorral vetkőztette pórere az egyedül üdvözítő keresztény-nemzeti gondolat romboló tendenciáit, építő tendenciáit pedig a numerus clausus végrehajtása s a földreform halogatása miatt érzett keserűségében pellengérezte ki [135].

Nemcsak az eszmének, hanem az eszme apostolainak a tekintélyét is kikezdte. Nem ő tépte le homlokukról a babért, csupán napjainak hű krónikásaként feljegyezte, mint olvasták egymás fejére a »konstruktív« tényezők »destruktív« múltjukat, leszdedve még a szentelt vizet is szentséges személynékről. Érdekes kulisszatitkok pattantak ki e csetepatékból. Wolf Károlyról, Várady Árpádról, Prohászka Ottokárról, Hegedűs Lorándról, Zilahi Kiss Jenőről [136]. A honatyák meg zajosan derültek, mert, íme, a főinkvizitorok fehérre krétázott homlokán éktelenkedett a legvörösebb bélyeg [137]. Nemcsak ily gonoszkodó izgásgással ingerkedett a felfújt tekintélyekkel, hanem olykor úgy beléjük szúrt, hogy nyomban szétpukkadtak. Rendszerint nem a habzó indulat, hanem az elemző ész hangján szólt róluk, nem forrongó háborgással, hanem hideg gúnnyal. Úgy tett, mintha elhitte volna nekik, hogy a keresztény egység és a nemzeti egység tényleg az a csodaszer, amely megmenthet a pusztulástól, s aztán aggóskodva kereste a kétfajta egységet a táborokban, és mert csak nem talált rá, az elmélet és a gyakorlat náluk divó antinómiájának feltárásával ábrándította ki belőlük azokat, akik a tényeket figyelmen kívül hagyva beugrottak jelzavaiknak [138]. A versenyt futó különböző keresztényi vallásosságok és nemzeti hazaszeretetek tülekedéséből könnyű volt kiolvasnia az igazságot, hogy ti. a keresztény-nemzeti gondolat értelmezése körül dúló harcban voltaképpen a konstrukció egyes érdekcsoportjai mérkőztek egymással, s mindegyik azon iparkodott, hogy maga kaparintsa kezébe a hatalmat. Észrevette a jelenség mélyén lapuló lényegét, s keserűen állapította meg, hogy ki-ki a maga monopóliumának tartja az egy istent és az egy hazát, anélkül, hogy hinne benne [139], és ha a helyzet úgy kívánja, az új messiások attól sem riadnak vissza, hogy hitelrontással bénítsák meg vetélytársuk üzletmenetét. A konstruktív lapok — írta — a destruktív újságokat vádolják tekintélyrombolással, pedig hát a tekintélyrombolás a nemzetgyűlésen tombol, ahova a destruktívak be se tehetik a lábukat, s ahol a konstruktív »bálványok« úgy szétzúzzák egymást, hogy íme, már cserép is alig van belőlük [140].

A keresztény-nemzeti gondolat virágkora a Tanácsköztársaság megszűnésétől a Bethlen-kormány megalakulásáig terjedő időre esett (1919—1921). A terrorista vérengzések szörnyű két esztendeje volt ez — a hirhedt »kurzus«. Bölcsőjét azok az ellenforradalmi csoportok ringatták, melyek nyomban a Tanácsköztársaság kikiáltása után élénk tevékenységbe kezdtek: az Ébredő Magyarok Egyesülete és a Magyar Országos Véderőegyesület. Űtőerejüket a különböző tiszti különítmények alkották, ezek a fegyveres bandák, melyek az ún. tisztogatási munkálatokat végezték: elhurcolták, agyon-

kínozták, legyilkolták a zsidócsahosokat és a zsidókat. Az egymást gyorsan váltó Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam- és Teleki-kormányok tagjai a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából és a Kisgazdapártból kerültek ki. Programjuk szerint a keresztény-nemzeti demokrácia megteremtését vallották céljuknak, s ehhez igazodva szóval ugyan elítélték az atrocitásokat, de tettel elősegítették, azt a látszatot kelteve, mintha tehetetlenek lennének elkövetőikkel szemben. Az említett erőszakszervezetek a polgárság krajcáros szatócsi, kócos mesteri, tisztviselői és értelmiségi, a parasztság módosabb, s a munkásság lumpenproletári rétegéből toborzott banditáit a háttérben azok bujtogatták fel a gaztettek kiszélesítésére és végrehajtására, akiket legérzékenyebben sújtottak a forradalmak: a nagybirtokosok és nagytőkések.

A zsidók és zsidócsahosok ártalmatlanná tételének ürügyén garázdálkodó s hivatalosan eltűrt anarchia részben kiirtotta, részben megfélemlítette és elnémitotta az ellenzékét, s ezzel a feudálisok és kapitalisták malmára hajtotta a vizet, abban azonban megakadályozta őket, hogy kényük-kedvük szerint csillapíthassák profit után kapadozó mohóságukat, mert a személyi és vagyoni biztonság hiánya nagyban csökkentette a vállalkozási kedvet. A termelés fokozása nemcsak azért meredt eljűk parancsoló követelményként, mert e nélkül nem növelhették hasznukat, hanem azért is, mert ezzel gátat vehettek volna az éhező és sýnylódó profanum vulgus itt-ott csak kitérő lázongásának. De ha feléledt volna az elalélt vállalkozási kedv, a szakemberek szerint akkor sem állhatott volna talpra az ország külföldi hitel nélkül; a nyugati kapitalisták viszont saját szervezett munkásságuktól tartva, mely felháborodva figyelte a fehérterror magyarországi garázdálkodásait, nem voltak hajlandók nagyobb összegű kölcsönt folyósítani gazdasági életünk vérkeringésének a felpézsdítésére. Hogy a föld és a pénz arisztokráciáját éppen e miatt mennyire feszélyezte a művelt nyugatnak a magyarországi viszonyokról alkotott kedvezőtlen véleménye, azt mi sem bizonyítja inkább, mint Windischgraetz hercegnek, a keresztény tábor egyik vezérének nyilatkozata, melyet Móra nem éppen enyhén csipkedő kommentár kíséretében szóról szóra kinyomatott. »Kénytelen vagyok — mondta a nagyúr — a múlt kormányzatának kül- és belpolitikai hibáit szóvátenni. *A kommunizmus óta folytatott kormányzat alapvető hibája a belső bajok és a tényleges állapotok leplezése. Mi üvegházban ülünk, és az idegenek mindenhova betekinhetnek, semmi sem maradhat titokban.* Mi nem merünk beszélni, a külföld pedig mindent tud és nevet rajtunk [14]. A kölcsönre persze égető szüksége volt a feudum és a kapitál hatalmasságainak, tehát valamiképpen feledtetni akarták Európával a kurzus keltette veszett hírünket. A destruktívokat tehetetlenségre kárhozható kötelékeket egy esetleg fellángoló harmadik forradalomtól való féltükben nem lazíthatták meg, viszont nyílt üldözésüknek feltétlenül véget kellett vetniök, s így ahhoz a megoldáshoz folyamodtak, hogy a látszatot megszüntették, de a tényen mit sem változtattak, vagyis: függönyöket akasztottak az üvegház áttetsző falaira. A konszolidációs törekvések voltak ezek a függönyök, s az 1921—1924-ig terjedő korszak ezeknek a jegyében zajlott le.

Ekkor léptek elő a háttérből a nagybirtokosok és nagytőkések, s hívta életre harcos szószólójuk, Bethlen István, az Egységes Pártot.

Nem volt könnyű a munkája, mert ahhoz, hogy összegyűrhassa e koloszszust a Keresztény Nemzeti Egység Pártjából és a Kisgazdapártból, előbb e két párt érdekelletétekből folyó ellenségeskedését kellett megszüntetnie. Úgyes politikus lévén, hamarosan célt is ért. Móra így számolt be sikereiről: »A bömbölő hullámok elcsöndesedtek, s ma már kereszténypárti és kisgazdapárti habok egyforma alázattal nyalják a kormányhajó fenekét. Az úgynevezett szabadságjogok lármás hangoztatásával fölhagytak mind a két oldalon, s egyesültek a destrukció nemes gyűlöletében« [142]. A kitűnő gróf azonban nem érte be azzal, hogy megteremtette a treuga deit az acsarkodók közt, hanem állandósítani is akarta azt, s mikor Nagyatádi Szabó István, a kisgazdapárt vezére a kereszténypártot támadta a kormány politikája miatt [143], ugyancsak »megfegyvelte« őt a békeháborításért. A lázadó heroikus bátorsága komikus meghunyászkodásba fulladt, s Móra a történeteket egy csúfondároskodó találós mesével kommentálta, mit azonnal meg is fejtett ilyképpen: »Fölültem a vasútra, elmentem Ceglédre, vettem ottan istennyilát, hajigáltam a testvérpártba, odajött a miniszterelnök, rám vágott egy mosolygással, visszaestem a koalícióba« [144]. A helyrebillentett egyensúlyt a medvét megnyergelő sündisznról szóló mesével példázta, s ebből az derült ki, hogy a Kisgazdapárt mindenben engedni kényszerült a Kereszténypártnak [145]. Nagyatádi szégyenletes meghátrálását Bethlen kínálkozó alkalomnak tekintette arra, hogy a Kereszténypártnál mégiscsak veszedelmesebb Kisgazdapártot egyszer s mindenkorra magához láncolja. Lovagiasan jobbát nyújtotta a ledőfött leventének, mit az vonakodás nélkül el is fogadott. Bethlennek és Nagyatádinak ez a kézfogása tette lehetővé azután a kormány iránt lojális magatartást tanúsító Egységpárt megalakítását, melyben a volt keresztények is, a volt kisgazdák is csak egy-egy csoportot alkottak.

Bethlen a nevével és védnökségével induló konszolidációs törekvések korszakában (1921—1924) ennek a mammut-pártnak a támogatásával megkísérelte helyreállítani a parlamentáris kormányzásnak a terrorista vérengzések korszakában az anarchikus beavatkozásoktól annyira megtépázott tekintélyét. Magát a célkitűzést, hogy az anarchiát a parlamentarizmusnak kell felváltania, Móra a jelentőségéhez mérten értékelte. Mégis metsző ironiával regisztrálta a parlament tekintélyének helyreállítására irányuló kísérletet. Hol a parlamenti illem rehabilitálásért küzdő mozgalom ellen tiltakozott, mert az a liberális tradícióhoz, s így az európaisághoz való viszakanyarodást jelentette [146], hol parlamenti botránytechnikánk egy századnegyed alatt elért fejlettségi fokán hatódott meg [147], s ez a destruktív gúnyolódás ugyancsak felbőszítette a konstruktív lelkületű politikusokat. Ez az ironia kettős forrásból eredt. Egyrészt abból az elégtételérzetből, mit jó urainknak az átkos destrukció sutba dobott kormányzási eszközei után való kétségbeesett kapadozása váltott ki belőle, másrészt abból a kárörömeztetből, mit azon való buzgó igyekezetük keltett benne, hogy mielőbb európai mázzal vonják be rendszerüket. Persze a parlamenti illem a parlamentarizmusnak mindössze formai feltétele, tartalmi feltétele pedig a népképviselést elvén alapuló parlamenti szervezet létrehozása és szabad működésének biztosítása, s Bethlen ez utóbbit természetesen semmiképpen sem akarta megteremteni. Írónk nekikeseredetten támadta őt emiatt. Mikor

a miniszterelnök tervbe vette a főrendiház életrehívását, hogy ezzel is szilárdítsa a felső tízezer hegemoniáját az alacsonyrendű tömeg fölött, épé- sen jegyezte meg, hogy az arisztokrácia éppannyi főrendiházi tagot választ majd, mint a vármegyei és városi törvényhatóságok, tehát az egész polgári Magyarország a mágnásokkal egyenrangú tényezőnek vétetik, s rosszmájúan azt indítványozta, hogy merő szánalomból nyissuk meg a magyar főrendiház kapuit a detronizált dinasztiai tagjai előtt is [148]. Mikor a miniszterelnök házzsabály-revizióval szándékozott harc képtelenné bénítani az ellenzéki képviselőket, megmagyarázta olvasóinak, hogy a tervezett intézkedések nem egyebek, mint a fojtogatás alkotmányos eszközei [149].

Már ez a sajátos parlamentarizmus is a kormány ellen ingerelte Mórát, méginkább az általa meghirdetett program lényegét tevő aranyközéput-gondolat, melynek diadala beavatottak szerint a nemzeti demokrácia megvalósulását jelentette volna. Bethlenék ugyanis elvként hangoztatták, hogy legfőbb feladatuknak a baloldali és jobboldali szélsőségek visszaszorítását tartják, tetteleg azonban a baloldalt annyira elnyomták, hogy szóhoz sem juthatott, a jobboldalt viszont szabadjára engedték, s így írónk az elmélet és gyakorlat e diszharmóniájából megbizonyosodott arról, hogy az aranyközéput gondolatát közönséges propaganda eszköznek használják. Neki- veselkedett, s kíméletlenül leleplezte a kormány ámító taktikázását.

A miniszterelnök, a külföldi polgári demokratikus államokra való tekintettel, melyeknek kormányaitól segédkezet várt, gyakran hivatkozott arra, hogy Magyarország is demokratikus állam, s ezt azzal igazolta, hogy parlamentjében ott ülnek a parasztság, sőt a szociáldemokrata párt vezérével, Peyer Károllyal kötött paktum után, a munkásság képviselői is. A cég reklámja persze Nagyatádi Szabó István volt, a kisgazda miniszter. Móra hitelrontásra vetemedett. Mikor Bethlen Ramsay Mac Donaldot, az angol miniszterelnököt ezzel a nagy attrakcióval próbálta elkápráztatni, ő helyre- igazította ama tévedését, mintha a csizma egyet jelentene a demokráciával. »Az a Nagyatádi Szabó István — írta —, aki a botbüntetéstől a numerus claususig minden reakciós törvényhez hozzájárult, az, ha százszor csizmát hord, akkor sem alkalmas arra, hogy ő legyen a magyar demokrácia reprezentánsa a nyugati demokrácia előtt« [150]. Házi használatra szánt megnyilatkozásaikban különben Nagyatádi is, Bethlen is óvakodtak demokra- tikusnak minősíteni közös politikai irányukat. Én és a miniszterelnök a *népies* szót kimondottan és megállapodottan a *demokrata* szóval egyen- értéküként használjuk, és én akartam, hogy a *demokrata* helyett a magya- ros *népies*-t használjuk — mondotta a kisgazdaminiszter egy interjú alkal- mából, s írónk sietve fűzte hozzá ehhez a maga fullánkös megjegyzését: »Nos, mi nagyon helyesnek tartjuk, hogy azt a politikát, amiben most meg- egyeztek Bethlen István és Nagyatádi Szabó István, nem demokratikus, hanem népies politikának nevezzük, mert sehol Európában, sőt még a ku- tyafejű tatárok közt sem fogadnák el demokratikus politikának azt a poli- tikát, amelyből hiányzik az általános választójog, a szabadsajtó, a közteher- viselés, a jogegyenlőség, és amelynek vezérmotívuma a kisüst [151]. Több ez, mint e politikai irány szellemes kifigurázása: lényeglátó felismerés. Móra észrevette, hogy a kormány ügyes bűvészmutatvánnyal — a demok- ratát a népiessel azonosítva — azt a látszatot akarta kelteni, mintha az

által melegen pártfogolt népies irányzat azonos lenne a demokratikus iránnyal. Most a politikai népiesség álarcát tépte le, s mint majd látni fogjuk, a kulturális népiességnék is felfedte az igazi arcát. Abból, hogy Bethlen, legalábbis külföldön elhangzott beszédeinek tanúsága szerint az igazi demokráciának is nagy tisztelője, a legsúlyosabb vádat kovácsolta el-lene. Miért húzza elő hamiskártyás módjára adutnak Genfben a mellény-zsebéből a demokráciát, s miért cseréli fel azt itthon Gessler Hermann figurájával? [152].

Írónk nemcsak arra mutatott rá, hogy a baloldal gúzsba van kötve, hanem arra is, hogy a jobboldal kénye-kedve szerint garázdálkodik. Az erőszakszervezetek jól bevált eszközeikkel tovább is folytatták nemes harcu-akat a konstrukcióért, s ezzel olykor már a parlamentáris kormányzat lát-szatát is veszélyeztették. Hol nyílt utcán vagy kávéházban inzultáltak a zsidókat, meg a zsidócsahosokat, hol pokolgépet csempészték be rendőri-leg engedélyezett összejöveteleikre, hol a kormány ellen tüntettek, mely — úgy látták — fölöttébb kesztyűs kézzel bánt a destruktívokkal, hol pucscsot szerveztek a hatalom átvételére. Bethlen vonakodott attól, hogy erélyes intézkedésekkel egyszer s mindenkorra végetvessen e vadmagyarkodá-soknak, egyrészt azért, mert bizonyos kötelezettséget vállalt velük szemben, mikor lehetővé téve az egységspárt megalakulását, hozzásegítették őt az impériumhoz; másrészt azért, mert bármikor felhasználhatta őket a prog-resszív erők szétzúzására. Mikor már sok volt a rovásukon, rájuk ripako-dott, s a háborgó közvélemény megnyugtatására vizsgálatot rendelt el elle-nük, mely kiderítette ártatlanságukat, s ő így »nem tehetett semmit«. Móra a maga riasztó voltában tárta fel ezt a visszás helyzetet. Mikor egyszer több ébredőt puccskísérllet miatt őrizetbe vett a rendőrség, s az a hír járta, hogy a miniszterelnök föl fogja oszlatni egyesületüket, színlelt aggodal-maskodással kérlelte őt, hogy ne szánja rá magát a végzetes lépésre, mert akkor még csak nem is védekezhetik az ellen a súlyos vád ellen, hogy vá-lasztási segédcsapatait, mikor már nem volt szüksége rájuk, szétkergette (153). Még élesebb hangon kelt ki akkor, mikor az ébredők bombadobással vetettek véget egy zsidó bálnak. Egyenesen bűnrészességgel vádolta a kor-mányt, amiért kétértelmű magatartásával újabb meg újabb gáztetre bá-torítja fel a brigantikát. Kétértelmű a magatartása, mert vannak majdnem liberális nyilatkozatai, de nincsenek liberális tervei; elfojt minden liberális megmoccanást, bár nem terjeszt törvényjavaslatot a nemzetgyűlés elé a pogromról; elítéli a bombával dolgozó fajvédőket, de fel nem akasztatja őket (154). E súlyos kitételek miatt vádat is emelt ellene a szegedi ügyész-ség, s már közeledett a tárgyalás napja, mikor Lambrecht Kálmán Szege-den jártában értesült erről Mórától. Ő abban az időben a Magyarság mun-kaátarsa volt, s kérésére annak szerkesztője, Pethő Sándor interveniált eb-ben az ügyben Nagy Emil igazságügyminiszternél, aki sürgönyileg utasította a szegedi ügyészséget, hogy ejtse el a vádat [155]. E kellemetlen incidens sem riasztotta meg írónkat, még többre merészkedett. Egy ügyész kijelen-tésére támaszkodva azt állította, hogy a kormány programja s az ébredők programja közt igazában nincs is különbség [156].

A baloldali akciók hiánya s a jobboldali akciók bősége egyaránt az aranyközéput gondolatával üzött demagógiára utalt.

Hogy a keresztény-nemzeti gondolat s az aranyközéput gondolat kor-
tesfogásával megkaparinthatták, s kezükben tarthatták a hatalmat az el-
lenforradalom kreatúrái; hogy a hatalom bitorlói marakodtak a húsosfazék
körül, s egyéni érdeküket közérdeknek álcázva egymással versenyezve ipar-
kodtak növelni híveik táborát; hogy a konszolidáció idején is dühöngött
az anarchia, s féltő volt, előbb-utóbb atomjaira hullik az egész organizmus;
hogy mindennek következtében az európaiságunkat tagadó kőkorszakbeli
állapotok uralkodtak az országban, s a materiális, morális, és kulturális
bomlás facies hyppokratikáját mutatta társadalmunk — mindez keserű két-
ségbeeséssel töltötte el Mórát. Ez néha csak a vezércikk egy-egy részletéből
buggyant ki, de sokszor a vezércikk egészét áthatotta. A végső széthullás
fenyegető rémétől kínzottan nem egyszer tört fel belőle a nemzetét féltő
síkioly: magyarok, béküljünk meg egymással! [157]. Hol a gazdagokat és
szegényeket biztatta összetestvéresedésre [158], hol a konstruktívokat kér-
lelte, hogy hagyjanak föl a destruktívok üldözésével [159], hol a destruk-
tívoknak könyörgött, hogy forrjanak össze egységes tömbbé [160]. Humá-
nizmusért kiáltott a kannibalizmus dühöngése idején, s mert szava pusz-
tában kiáltó szó maradt, megingott a hite az emberben. Az ember fáj
a földnek — énekelte Vörösmarty, s ő tovább szötte ezt a gondolatot. »A
Föld beteg, a Föld lázas, a Föld remeg a forrongó emberiség alatt, és
a Föld »hatalmasainak«, a vezérfégeknek öblös szája irgalmatlanságokat
bömböl és iszonyatokat okádik, és követeli, hogy az ember továbbra is
farkasa legyen az embernek, hogy továbbra is marja, falja, tépje, szakítsa
azt a testvérét, aki békességre rendeltetett mellé. Ők azt mondják maguk-
ról a történelmi halhatatlanságba vetett hittel, hogy szilárdak, mint a
szikla, és a Föld úgy labdázik hegyekkel és óceánokkal, mint a villamos-
rúd a bodzabél-golyócskákkal. Ők szentnek hiszik a gonoszszágot, amely
éhséggel, fájdalmas sebekkel, fölösleges szenvedésekkel szaporítja az ember
veleszületett szomorúságát e világban, és a Föld mordul egyet, és nem
lesznek többet se bűnök, se erények, se győzők, se rabszolgák, se bomba-
merénylők, se internáltak, se államférfiak, se hangyák, se szemétdombok,
se piramisok, csak a fekete semmi, a thanatosz« [161].

A terrorista vérengzések és a konszolidációs törekvések két egymásra
következő szakaszát jelölik annak a kornak, melyben a legtöményebb re-
akció, a fasizmus veszi át a hatalmat, és építi ki hatalmi állásait. A fasiz-
mus a nagytöke — nálunk a nagybirtokkal összefonódott nagytöke — dik-
tatúrája, a monopolkapitalizmus korának sajátos kormányrendszere Euró-
pában. Magyarország a kapitalista fejlődésben messze elmaradt a nyugati
államoktól, mégis először itt épült ki, mert az ellenforradalommal ismét
felülkerekedett régi uralkodóosztályok elvesztett hatalmuk helyreállítására
a legerőszakosabb eszközökhöz kényszerültek folyamodni. A fasiszta dik-
tatúra tömény diktatúra, célja mindennemű demokratikus vívmány meg-
semmisítése, imperialista háború kirobbantása vagy legalábbis előkészítése,
s célja eléréséhez tömegbázisként a kisexisztenciákat használja fel, kiket
vágyaik teljesülését ígérő jelszavakkal téveszt meg úgy, hogy a fasizmus
valóságga a kisexisztenciák lázadásának látszik.

A két korszakot Móra is egyazon kor két szakaszának tekintette, s azt
is, ezt is a kurzus vagy konstrukció névvel jelölte, valószínűleg azért, mert

nem tapasztalta, hogy az anarchiát felváltó parlamentarizmus a helyzet lényeges megváltozását vonta volna maga után. Fogalmilag ugyan nem határozta meg a »legújabb« kormányrendszer, a fasizmus lényegét, mégis a gyökerére vetette a fejszét, mikor a neki elviselhetetlen jelenségeit kárhoztatta. Valósággal kihozta a sodrából, hogy megint a nagyurak markába kerültünk, akik a Habsburgok és a háború hívei most is, s azokat, akik elkergették a Habsburgokat és abbahagyták a háborút, mint októbristákat félrelökték az újtukból [162]. Szemükre vetette, hogy bűnszövetkezetté tömörültek, s destruktív magatartásuk miatt csak a tekintetes és tisztelt címet vonták felelősségre, de akiket méltóságos és kegyelmes titulus illet, azoknak a hajaszála sem görbült meg [163]. Könnyörtelen parancsuralmuk valószínűleg a háború elején gyakorolt kegyetlen parancsuralmat juttatta eszébe, mert a düh, a gúny, a kétségbeesés, a keserűség, a szenvedés lázában égve most is a paroxizmus hangján lázadt ellene, mint akkor. Általában a parancsuralom minden formáját a humanizmus ellen elkövetett mérenyletnek tartotta, mégis a munkásság parancsuralmát indokolta, mentette, mert az a progresszió ügyét szolgálta, az újraéledt nagybirtokosoknak és nagytőkéseknek a parancsuralmát — a reakció diadalát — azonban a legsötétebb színekkel jellemezte. Csupa előremenésnek álcázott hátramenés — írta — [164], s hogy neveltségessé tegye azt a jobboldali hírverést, mintha a terror és a konzolidáció korszakával egy új alkotó kor hajnala köszöntött volna ránk, a nemzeti reneszánsz korának becézte ezt, már tudniillik abban az értelemben, hogy nemcsak az 1914 előtti állapotok vannak visszatérőben, hanem az 1848 előttié is, sőt némely részben még az 1526 előttié is [165].

Móra tehát felismerte a fasiszta diktatúra tényét, jellegét, de felismerte célját is, s ezért támadta következetesen a demokráciának fittyet hányó s imperialista háborúra serkentő politikát. A következőkben röviden vázoljuk azt a harcot, mit ellene folytatott.

Az »érdeklődés homlokterébe« helyezett királykérdés magában is megbízható jele volt annak, hogy itt tüzzel-vassal restaurálják a régi rendet. Uralkodóosztályaink visszaállították a királysági államformát, mert ennek a sáncai közt érezték magukat leginkább védettnek a népuralmi törekvésekkel szemben, arra nézve ellenben, hogy kit ültessenek a trónra, megoszlott a véleményük, s ellenfélként csaptak össze a Habsburgok jogát hangoztató legitimisták a szabad-királyválasztókkal. Móra azt tartotta, hogy ez merőben az ő kérdésük — ti, a nép ennél fontosabb kérdésekkel viaskodik —, s nyugtalanította őt, hogy nem csupán a kisebbséget hozta lázba, mely sokat várt a megoldásától, hanem a többséget is, mely semmit sem remélhetett, akár így, akár úgy dől el. Petőfi szavait idézte, hogy azoknak jövőbevilágító fényénél vegyék észre az eltévelyedettek, mily anakronizmus a huszadik században a királyság intézménye [166], s maga is okosította őket, lássák be, semmi szükségük sincs arra, hogy koronás fő rendelkezzen velük, és csak azért nem tudnak elleni nélküle, mert vezetőik beléjük nevelték a lojalitást [167]. S az értelmiség — legalábbis a vidéki értelmiség — nevében kijelentette, hogy ez bizony egyáltalán nem kíváncsi a királykérdésre, mert minden érdeklődését a gazdasági kérdés köti le: mit eszik tavaszra, mibe öltözik a nyáron, és mivel fűt a télen? [168].

Nemcsak azért akarta levenni a királykérdést a napirendről, mert félő volt, hogy a hatalmasok ennek feszegetésével még polgárháborúba sodorják a nemzetet [169], hanem azért is, mert úgy látta, hogy az elvonja a figyelmet egyéb fontosabb kérdésekről, mint amilyen például a gazdasági kérdés. Pedig a nép ennek a terhe alatt roskadozott. Az infláció elsősorban az ipari és értelmiségi munkásokat sújtotta, mert a vállalatok, hivatalok az ő bérükön nyerték vissza azt, amit a pénz romlása következtében vesztek — s az infláció megszüntetését célzó szanálást is az ő rovásukra hajtották végre: csökkentették a fizetésüket, emelték az adójukat, és tömegesen bocsátották el őket. Móra ezért tekintette központi kérdésnek a gazdasági kérdést. Szellemesen támadta a kormánynak az országot nyomorba döntő gazdaságpolitikáját. Bebizonyította, hogy az inflációt, mely a szegényeket a tönk szélére juttatja, a gazdagok vagyonát viszont növeli, maga a kormány tartja fenn. A bizonyítás menete a következő. Tétélezés: Nincs krumpli, mert kiviszik, nincs liszt, mert kiviszik, s mikor nagysókára előkerül az, mit a közéletre szántak belőle, megfizethetetlen árat kérnek érte. Okoskodás: De miért viszik ki? Hiszen a nép főtáplálékául szolgáló cikkekből csak akkor szabadna exportálni, ha bővíben lennének azoknak. Azért kerülnek a határainkon túlra, mert a termelőnek vagy kereskedőnek busás hasznot jelent a kivitel. Kiviteli engedélyt csak azoknak adnak a minisztériumok, akik erre érdemesek, az érdemességet pedig a hon legfőbb atyái vagy az ezek kegyét élvező bennfentes elemek készséggel igazolják, ha »megkenik« őket, erre pedig mindenkor hajlandók az ügyfelek, mert tudják, hogy ami elvesz a vámon, az megtérül a réven: a megvesztegetésre szánt összeget sokszorosán bevasalják majd a hazai fogyasztó közönségen [170]. Következtetés: Minthogy a termelőnek és kereskedőnek eminens érdeke exportálni, a »nemzeti vezérek«-nek pedig eminens érdekük panamázni, az export és az exportpanama állandósítja az árdragulást, az árdragulás pedig napról napra fokozza az inflációt. Azt is bebizonyította írónk, hogy a kormány az államháztartás racionalizálása címén a szanálással a vékonypénzüektől az utolsó falat kenyeret is elvette, a duzzadt erzsényűeket meg ingyencfalatokkal örvendeztette meg. Az ún. nem szorosan vett városi köztisztviselőktől megvonták az olcsó szenet, fát, ruhát meg cipőt, tehát az illetményük nagyobb felét, mert valaki mindenáron »országmentő ötlettel« akart előhozakodni, hogy bezsebelhesse annak anyagi s erkölcsi hasznát [171]. Azon meg egyenesen nevezhetnékje támad az embernek, hogy a tisztviselőktől megvonták a tinta- és tollellátmányt, mert a fogpiszkálót ugyan elspórolták a terítésnél, de az ezüstkanalet nem, hiszen »Csonka-Magyarországnak háromszor annyi miniszteri tanácsosa van, mint amennyi volt Nagy-Magyarországnak«, száznál több helyettes államtitkára, négy pénzügyminisztere és négy pénzügyi államtitkára [172]. De a legmulatságosabb az, hogy a szanálás lebonyolítására külön szanálási államtitkárt neveztek ki, mert állást kellett adni az egységspárt egy úri védecének [173]. A kormány kényszerű álszenteskedéssel kísérelte meg leleplezni gazdaságpolitikájának e bűneit: nagyarányú takarékosági propagandát indított: intézményesen is le akarta szoktatni a költségekről azokat, kiknek üres volt a zsebük. Móra nyomban észre vette, hogy ennek az erkölcsnemesítő mozgalomnak az apostolai bort isznak és vizet prédikálnak.

Bölcs dolog-e — kérdezte —, ha azok intik javulásra a haza léha fiait és leányait, akik a maguk fényes kaszinóiban és ragyogó ebédlőiben szintén nem ellenségei az életvidámságnak? Szabad-e puritánságot követelnie annak az államnak, »mely a vagyonelosztást istentől elrendelt dolognak tartja, amelyet föltétlenül tisztelni kell. Aminthogy az állam tiszteli is, mert hiszen semmiféle komoly szociális intézkedést ennek a helyzetnek a megváltoztatására nem láttunk« [174].

Éppily kemény bírálattal illette a kormány kultúrpolitikáját is, mely lényegében a kultúra fölött gyakorolt szigorú cenzúrára korlátozódott. A rendszer létének, jellegének és céljának igazolását követelte a kultúrától, s így a múlt örökségeként rászálló művészi és tudományos alkotásokból a neki használhatatlanokat *elsikkasztotta*, s ha ezt közbotrány nélkül nem tehette, *meghamisította*, a jelen művészei és tudósai közül pedig csak azokat *futtatta*, akik feltétel nélkül behódoltak, azokat pedig, akiket nem tartott nagyon veszedelmesnek, *megettúrte*. Móra abból, hogy egy arisztokrata szociológus az alsóbb osztályokban elterjedt egykézésért a Malthus-elméletet hibáztatta, nem pedig az életkedvet fojtogató nyomort, fegyvert kovácsolt a hivatalosan jóváhagyott és engedélyezett kultúra ellen: a kiváltságos kevesek eszköze az — mondotta — a kisemmizett tömegek járomba törésére; mikor a gróf úr a szaporodás érdekében hallatja szavát, nem is a nemzetet félti, hanem az olcsó napszámot [175].

Hol kérő, hol követelő, hol feddő, gúnyolódó, hol ítélkező hangon kérte számon az európai és magyar haladó hagyomány legnagyobb értékeit, mik progresszív jellegük miatt a reakció martalékává lettek. A Színművészeti Tanács — a numerus clausus alkotójának, Haller István kultuszminiszternek a műve — betiltotta Tolsztoj Leó világhírű darabjának, a *Sötétség hatalmá*-nak előadását. Nem tudni miért — fűzte hozzá a hírhez irónk —, hiszen nincsen benne egy fikarcnyi destrukció se, mindössze hátborzongató képet ad a cári Oroszországról, amelyhez nekünk semmi közünk [176]. S mikor országszerte a kurzus házi használatára szánt refusált ál-Petőfit ünnepezték, némi ízelítőt adott az igazi Petőfiből. »Reméljük — írta —, hogy a sok ünnepi lakoma tósztojai közt nem sikkad el az a Petőfi sem, aki most nekünk különösképpen kedves-és vigasztaló, és aki ő tulajdonképpen volt: a szabadságjogok demokratikus hirdetője, az emberi haladás fanatikus hívője, az a Petőfi, aki a maga progresszív és radikális elvei miatt népszerűtlen volt egy időben, de az elvekért való helytállás gyönyörű példája marad az idők végezetéig.« Miért hallgatnánk el — kérdezte —, hogy ő is nyilatkozott a királykérdésben, mikor még a róla elnevezett társaságnak kegyelmes elnök ura is tiszteli és becsüli munkáit, pedig ízig-vérig lelkes és áldozatkész legitimista-rojalista [177].

Jelenének hangos művészi sikerei nagyobbára szájalomra méltó elmeszülemények voltak, miket elvtelen vagy tehetségtelen, vagy elvtelen és tehetségtelen bértollnokok hoztak létre a destrukció gyalázására és a konstrukció dicsőítésére. Szabó Dezsőnek, talán mert írónak érezte, s az írói felelősséget komolyan vette, többször is nekirontott. A kurzus e Don Quijote-ja úgy emlékezett, mintha 1914-ben a frontra induló katonákat a lipótvárosi gazdag zsidónók búcsúztatták volna a legkitörőbb örömmel, s ő azzal próbálta meg helyrezökenteni a memóriáját, hogy megkérdezte tőle, miért

nem azon frissiben közölte e nemzet javát szolgáló megfigyeléseit? »Mert így lesznek, akik letagadják a dolgot, és úgy emlékeznek rá, hogy a piszkos csókokat nemcsak a zsidó rüfkék, hanem a mágnás honleányok is ösztöngatták, s magyar nagyasszonyok is szórták a virágot. S jobban is imponált volna e kitűnő író, ha akkor írta volna meg ezeket a férfias sorokat, amikor haditörvényszék előtt fizették volna értük a honoráriumot« [178].

Döbbenettel nézte a tudomány elaljasodását. Felháborodott azon, hogy a tudomány négy kiváló munkását fosztották meg egyetemi tanszékétől destruktív múltja miatt, s azon, hogy s mint tülekedtek az aspiránsok a megürült helyek körül, a konstruktív szellemű tudomány reménységei, akik »nyíltan és titokban« már eddig is szereztek némi érdemeket. »Nem tudományos működésük, nem oktatási tevékenységük által — hanem gerincetlen behódolással a ma urainak, még tudományos meggyőződésük, eddigi múltjuk megtagadása árán is.« Általában — állapította meg — azok, akik ma a tudományos fórumon leginkább buzgólkodnak, »tudatlan tudósok, protekciót élvező plagizátorok, politizálgatásból élő tanárok« [179].

Mínthogy a hatalompárti berkek a kultúra kincsét-javát tevő haladó hagyományt elutasították, s csak a szájuk íze szerint készült selejtes gyártmányait dédelgették, itt hovatovább a kulturátlanság lett a konstruktív beállítottság fő ismérve, a kulturáltságot pedig a destruktív magatartás szégyenbélyegének tekintették. Móra észrevette ezt, s szatirizálva foszlatta szét a »megújhódás« korának a maga kultúrfölnyeréről táplált ábrándját. Egy helyt szöszrent közölte a konstruktív Bénérd Ágoston miniszter úr öntudatos kijelentését: »azt írták rólam a destruktív lapok, hogy én ostoba analfabéta vagyok: ennél nagyobb dicséret engem nem érhet« [180], más helyt meg azt javasolta, hogy a destruktívokat, akik kellemetlenül sokat olvasnak és tudnak, törvény útján tiltsák el az újságolvasástól [181].

Így tiltakozott írónk lépten-nyomon a demokratikus vívmányok felszámolása ellen, s így ítélte el az imperialista háború útját egyengető kísérleteket is.

A trianoni békeszerződés okozta fájdalom, keserűség, harag, elszánás országszerte fellángolt, s az igazság erejébe vetett hittel tiltakoztak a minket ért égbekiáltó igazságtalanság ellen. Természetes visszahatásként támadt fel a patriotizmus, hiszen a vezetettek joggal érezhették magukat bűn nélkül valóknak, mert velük vezetőik rendelkeztek, s arról nem igen volt tudomásuk, hogy évtizedeken át azok sülyesztették gyarmati sorba és ingerelték ellenünk nemzetiségeinket, azok robbantották ki a monarchia nagyhatalmi állásának megszilárdítására a világháborút, azok használták fel az antant államok fegyveres erejét a proletárdiktatúra megdöntésére, s mindezt nem tudva, a ránk mért csapást egyedül ellenségeink gonosz bosszúművének tekintették.

Az uralkodó osztályok céltudatosan szították a *patriotizmus* e felbuzdulását, mert érdekük volt, hogy az ártatlan magyarság és a kegyetlen ellenség, a letiport áldozat és a diadalmaskodó hóhér ellentétének szuggesztíója minél többeket és minél tovább tartson kábulatban. Ugyanis a védnökségük alatt álló, s mind szélesebb hullámokat vető irredenta mozgalom ezt a gát nélkül áradó őszinte hazaszeretetet a *nacionalizmus* — a hazug nemzeti érzés — szolgálatába állítva hirdette meg és szervezte meg.

a harcot az integer Magyarországért. E mozgalommal terelték el nagyjaink a kisemberek figyelmét arról a felelősségről, mely őket terhelte Trianon miatt, s csalogatták azokat a maguk érdekeikért küzdők táborába.

Szinte közhelynek tekinthető az a megállapítás, hogy a húszas évek haladó írói is az irredentizmus sodrába kerültek, de azt hiszem, hogy elmulasztottuk különválasztani irredenta-gyanús darabjaikban a *patrióta* elemeket a *nacionalista* elemektől, s meghatározni ezek arányát.

Móránál szórványosan a békefeltétel átadását követő napokban a nacionalizmus nyomaival is találkozunk — hiszek az egy magyar hazában, oszthatatlanságában, feltámadásában és örök életében [182] —, irredentának minősített vezércikkeinek a főbb gondolatai azonban effélék: az ítélkező bírák meghagyták a magyarság életét; de irtózatossá torzították, úgyhogy életképtelen lett... Európa védőbástyája volt, s nem ő szabadította rá a világra a háború rémét... Most csupán azért kell elvesznie, mert elvesztette a háborút, s jaj a legyőzötteknek... Mártírrá lett, s szenvedéseinek könnye égetni fogja a világ szabad népeinek a lelkiismeretét... Magához tér és élni fog, mert a történelem tanúsága szerint eddig Európa egyetlen halálraítelt nemzetét sem sikerült kivégezni... Hiszi hazája oszthatatlanságát és feltámadását... Mert az övé az igazság... A hit a sírjából is feltámasztja a keresztrefeszített igazságot... Nyugodjon meg a halálban? Nem! Harcoljon az életéért! [183].

A legnemesebb patriotizmus hangjai ezek, a lét és nem lét határán tántorgó nép siralma, vádja, reménye zokog, izzik, világít a sorokban, s szerzőjük udatosan szembehelyezkedik a nacionalizmussal. Annak a szítói azt bizonygatták, hogy a magyarság egésze ártatlan volt a háború előidézésében, ő azonban csak a népet vallotta ártatlannak, mélynek száját felpeckelték, vérét csapraütötték a vezetői, s mely gúzsbakötve átkozza azokat, akik felgyújtották a világot [184]; annak a terjesztői a háború győztesei ellen uszítottak, hogy megnyerjék a népet a megtorlást követelő felelőtlen kaladropolitikának, ő pedig csillapította a kedélyeket: »mi nem leszünk nihilisták, mi nem dolgozunk pokolgépekkel, mi szegények vagyunk, nekünk nem lesz guruló aranyunk a merényletek művészetére... mi nem akarunk Európa tűzfészke lenni« [185]. Uralkodóosztályaink a nacionalizmus védőpajzsa mögött, mélyen hallgatva háborús bűnösségükről — a háborús vereség következményéért, az ország feldarabolásáért az internacionalizmustól megmételtyezett munkásságot vonták felelősségre, és a maguk javát közjónak kiáltva ki, az internacionalizmus fertőzésének tulajdonították a reváns-gondolatot elítélő állásfoglalást, Móra tehát két legérzékenyebb pontján támadta a nacionalizmust.

Íróink vezércikkei nyomán felsorjázthatjuk a nacionalizmus valamennyi akkor divatos megnyilvánulási formáját. Legelterjedtebb az *antiszemitizmus* volt. Úgyes sakkhúzással a zsidókat tették meg bűnbaknak, hadd tombolják ki magukat rajtuk a nyomorgók millióiban felgyülemlett szenvedélyek. Móra sejtette olvasóival, hogy koncként vetették oda őket a profanum vulgusnak. Jámbor szemlélőként találgatta, ugyan mi az oka annak, hogy a fajvédelem csak lenn kötelező, de fenn nem. Furcsa, hogy a miniszterelnök szépszerével ki akarta szorítani a zsidóságot a gazdasági élet fontosabb őrhelyeiről, s mégis Freund urat ültette be a jól jövedelmező tő-

zegebányába [186]. A pogromok azoknak az indulatait vezették le, akik csupán vak dühük miatt voltak félelmetesek, de a föld és tőke nagyságainak elvi ellenfeleiktől is meg kellett szabadulniok, s ezért kiszélesítették a hajtógyűrűt: belefogták a zsidócsahosokat is, a haladó gondolkodású keresztényeket, akik folyton folyvást nyugat felé tekintettek. Így burjánzott el az *Európa-ellenesség* — az előbbivel szorosan összefüggő megnyilatkozási forma. Móra persze gúnyt űzött a nemzeti érzésnek ebből a pöffeszkedő szortyogásából [187]: »Mi haragban vagyunk Európával — írta —, tehát nem kérünk az európai illendőségi formákból sem. Tiltakozunk az ellen, hogy a magyar parlamentbe újra visszahozzák a rothadt angol parlamenti nívót. Elég volt belőle fél évszázadon keresztül, figyelmen kívül hagyva a múlt század első felének reformdiétáit, amiknek nem volt semmi faji jellege. Mindenki tudja, hogy szerencsétlen hazánk megrontásában milyen végzetes szerepe volt ennek a kornak, amelynek országgyűlési tárgyalásai nemcsak tartalomban, hanem hangban is olyan méltóságosak, mintha a karok és rendek tábláján csupa angol lordok ültek volna. Nem kérünk többet ebből a szintelen, pózos nemzetközi sablonból.«

Írónk ment maradt e tajtékozó Európa-gyűlöletől, bár a trianoni döntés okozta lelki válságtól, mely a magyarság legjobbjaain lett úrrá, nagyon sokat szenvedett. A mi progresszívjeink mindig büszkék voltak nemzetük európaiságára, s szinte kérkedtek azzal, hogy a magyarság Nyugatot — a kultúrát — évszázadokon át védelmezte karddal és tollal Kelet — a barbárság — ostroma ellen. Igaz, hogy a reakciósk erre hivatkozva akarták kiterjeszteni hegenómiánkat a Balkánra, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy ők meg ezekre az érvekre támaszkodva próbálták értékünket elismertetni a felőlünk mit sem tudó vagy hamisan tájékoztatott európai közvéleménnyel. Most nekik fáj leginkább, hogy az európai népek családja mostohagyerekként kivetett magából. »Mosogatórongy gyanánt hajítottak a győzelmi torasztala alá... a népek szemében, amikor körülveszik a sirt, hol nemzet süllyed el, nem ül gyászkönyv« — írta Móra [188]. S e fájdalom vezette őket arra a gondolatra, hogy őseink jobban tették volna, ha ahelyett, hogy Nyugatra vándoroltak, Keleten maradnak. Móra is úgy érezte, hogy a pogány istenek »idetaszítottak bennünket Kelet puha szőnyegeiről és selyempárnás nyugalomból Nyugat kapujához, hogy akik ott hon a szent, az áldott visszahívó Turán melengető ölén uralkodó urak és nagyságos fejedelmek voltunk, itt erőnk fiatalságával s ragyogó erőnk tündöklésével szolgáljuk ki Nyugat despotáit« [189].

A Nyugat-fóbia és Kelet-nosztalgia alakította ki a nacionalizmus egy más megnyilvánulási formáját, a *turanizmust*. Ez kezdetben tudományos mezbe öltözött, kultúránk turán elemeinek a felkutatását és ápolását sürgette, majd politikai mozgalommá lett. Délibábos ideológiájának az volt az alaptétele, hogy mi a turáni fajtához tartozunk, Ázsiát a mi rokonaink népesítik be, viszont Európa népei az iráni fajtából származnak — s Turán és Irán mítikus harca sohasem fog megszűnni. Teendőnk e szerint: készülni a végső leszámolás órájára, mikor majd a turániak közt harcolva eltöröljük a föld színéről az irániakat. Készülésképpen a minket gyöngítő iráni, azaz európai hagyományok helyett a turáni, azaz ázsiai hagyományok kultuszára kell áttérnünk. Móra gyötrődött a kitaszítottság és a visszavágya-

kozás érzéseitől, de értelmével elutasította ez »ösztönös ősmagyarság« su- gallta naívan átlátszó nemzetmentési kísérletet, s enyhe szarkazmussal em- legette. »... Az utóbbi időben turánjaink szervezete egyre jobban a faj- védelmi alakulás jellegét vette föl, s mint Cholnoky nagyvezér egyik nyi- latkozatában olvassuk, e minőségében szép eredményeket is ért el a föld- művelő magyarság körében... Épp azért ijesztő, hogy most egymásnak estek a törzsfőnökök, karkaszok, vérbölcsek, horda-bánok, gyulák, táltó- sok. Mit szólnak majd a budapesti turánok dolgaihoz az ázsiai turánok: a mandzsuk, tatárok, karakirgizek?... Ki fogják zárni a turáni közösségből az egész magyar turáni hierarchiát« [190].

A gutgesimnt ideológusok azt tartották, hogy az a bizonyos »ösztönös ősmagyarság«, mely most, az élet-halál mezsgyéjén iránytűként mutatta a helyes utat — háttal Európának, arccal Ázsiának! — a parasztságban a legépebb, s kiötlötték a nacionalizmus legátszellemlibb megnyilvánu- lási formáját, a *parasztromantikát*. Nem más ez, mint a politikai népies- séget betetőző kulturális népiesség. A politikai népiesség *nemzetfőntartó* elemnek deklarálta a magyar parasztot, s a *nemzetvesztés* szegénybélyegét sütötte a magyar munkásra; a kulturális népiesség ennek igazolásául azt felmagasztalta, ezt lebecsülte. A parasztromantika ellen, mely Szabó Dezső Elsodort falujával szabadult be irodalmunkba, s a népi írók nagy részét is rabul ejtette, talán Móra vette fel elsőnek a harcot. Mikor országszerte magasztalták a falut, mert élete természetes, egyszerű, embereinek érzelmi világa egészséges — különösen a nemzeti érzése forró —, erkölcse feddhe- tetlen, vallásossága mély — és ócsárolták a várost, mert élete mesterkéltné, bonyolult; embereinek érzelmi világa beteges — a rút nemzetköziség ér- zése tölti be lelküket —, erkölcse romlott, vallástalansága megbotránkoz- tató, ő teljesen levetkőzve a negyvennyolcas hazafiság szemellenzős elfö- guultságát, kioktatta a nyájas olvasót, hogy vigyázzon, a faludicsérés és vá- rosócsárlás mögött politika lappang. Mi — írta — hisznék ennek a nem éppen elszigetelt elragadtatásnak az őszinteségében —, »de megjíeszt ben- nünket a naivsága, amit kisvárosi őszinteséggel együgyűségnek kellene mondanunk. Rendkívül veszedelmesnek látjuk ezt a nézetet, mely azelőtt csak poétáskodás számba ment, de ma politikai krédóvá is válhat...« ...»nincs az minden jelentőség, és talán célzatosság nélkül, amikor minden alkalommal a kisvárost magasztalják a nagyvárossal szemben« [191]. Sőt azt is megállapította, hogy ennek az alján a reakciós politika húzódik meg. »És ugyan mi lehet a magyarázata annak, hogy ... a magyar történeti fej- lődés vonala is pontosan egybeesik Budapest nagyvárossá fejlődésének vo- nalával. De itt jobb lesz elhagyni, mert ebből a ténymegállapításból az kö- vetkezik, hogy Budapest elkisvárosiasodásának a magyar történeti fejlődés lezuhanása felel meg« [192]. S hogy ez a reakciós politika hazug, efelől sem hagyott kétségben. »Bizonyára a kisvárosnak is megvannak a maga előnyei. a kisvárosi élet is dicsekszik örömeikkel és szépségeikkel... de azért nem szeretnénk, ha az egész ország ezeknek az idillikus kis helyeknek a képét ölténé magára... biztos az, hogy a kisvárosokban minden becsületesség és erény, és a nagyvárosok mind elsüllyesztési való Sodomák és Gomorák? Biztos, hogy a kisvárosi közelet sokkal tisztább és puritánabb, mint a nagy- városi?« [193]. Szembeszállt azzal a bértollnokkal, aki a főváros elkisváro-

siasodását »regenerálódásnak« tartotta, pedig a fővárosi intellektuelleknek a vidéki intelligenciát fitymáló kultúrgőgje most is ellenszenves és elviselhetetlen volt neki. Milyen is hát ez a vidéki intelligencia? — vetette föl a kérdést. »Hát olyan, amelyik nem pesti intelligencia, tehát a pestivel szemben alacsonyabb rangú. Ha azt mondják rád, hogy vidéki eleganciával öltözködsz, ez annyit jelent magyarul, hogy nem kívánatos veled végig-sétálni a Duna-parti korzón. Ha azt mondják rólad, hogy vidéki író vagy, ez annyit jelent, hogy kötelességed árvalányhajás kalapban járni és spárgára viaszkolni a torzonborz bajuszodat. Ha színész vagy, és mesterséged elé odateszik az epithetont, kiemelve, hogy vidéki színész vagy, ez annyit tesz, hogy közönséges ripács vagy, arra sem méltó, hogy a fővárosi művészek a cipőjét kisubickolod. És ha vidéki intelligencia vagy, akkor hontentotta vagy botokud intelligencia vagy, aki nívódhoz méltó vidéki újságot olvasol, vidéki kávéházakban iszod meg a vidéki feketét, és vidéki a kabátod szabása, a nyakkendő színe, és vidéki az életnézeted, a világról való felfogásod, valahol a karakószöröcsögi bakter nívóján felül, de mélyen alatta a pesti hordár nívójának, aki az Emke kávéház előtt rágja a bagót és várja a házhoz szállítandó bombát« [194]. Írónk legyőzte ezt az objektíve különben indokolt szubjektív animozitását, és védelmébe vette a vidéki városaink életformájánál sokkal magasabb szintű fővárosi életformát, s tiltakozott az ellen is, hogy a vidéki városokat meg a falvak nívójára süllyesszék. Helyénvaló az — mondta —, hogy a tanyai utakat javítják, de miért a városi lakosság megterhelésével? S miért hanyagolják el a városi utakat, mikor az ipari és kereskedelmi cégeknek aránytalanul nagyobb az adójuk, mint a tanyai kiscgazdáknak? [195].

Itt már a parasztságot — jobbanmondva annak kiscgazda rétegét — a munkássággal szemben felhasználó politikai népiességbe ütközött bele, s a kulturális népiesség által is eszményített parlagiasság — főváros helyett vidéki város, vidéki város helyett falu! — kárhoztatásával annak a hitelét is rontotta. A parlagiasság divatját egyetlen mondattal tette nevetségessé. Volt idő — írta — mikor Kuna P. András is a bálványozott tekintélyek közé tartozott, ti. ő képviselte a kultúráról szüzen maradt józan magyar parasztot« [196]. S a polgárosultság igényét ébresztgetve ugyancsak lehűtötte azoknak a buzgalmát, akik az idejét múlt paraszti világot az örökkévalóság jegyében való magyar világ rangjára emelték, azzal a primitív indokolással, hogy néprajzi kuriózumaiban megőrizte ósásziai eredetünket. Kedvesnek, érdekesnek, megbecsülésre méltónak tartotta ő is a népi hagyományt, de a torkára forrasztotta a szót azoknak, akik cséphadaróval szerették volna kiveretni a szemet a kalászból, mert azt a cséplőgépnél tökéletesebb találmánynak tartották. A cséphadaró az elmaradottság szomorú bizonyítéka, s az ő szemében az elmaradottság szimbóluma a harangkötél, mit korántsem kegyeletes tradícióból rángatnak a tűzvész idején, hanem mert nincs fecskendő, nincs víztartó, nincs csöbör, nincs lajtorja, s ez riasztja oltásra álmukból, munkájukból a férfiakat, gyerekeket és asszonyokat. Baross Gábor terve ugyanis még mindig nem vált valósággá: a tűzoltóságot alig egypár helyen szervezték meg [197]. És szégyenkezett és bosszankodott, mikor a külföldi piacokat oly etnográfiai specialitásokkal akarták meghódítani, melyek már itthon is látványosságszámba mentek,

s arról győzhették meg Nyugatot, hogy Magyarország felett megállt az idő, nemzeti jellege még mindig a civilizációtól érintetlen barbárságban határozódik meg. »Karikás ostort, cseréppipát, kostól származó zacskót, tulipántos szűrt« árulnak azokban a drága pénzen fenntartott külföldi magyar boltokban, »meg minden olyan nevezetességet, amiért a régi jó világban megbámulták a bugaci gulyást a magyar népeletet tanulmányozó öreg angol missek«... »Ez olyan délibábos turánkodás az ipari exportban, amely esetleg nem is olyan ártatlan mulatság, mint azoké, akik Dareios királyt is megteszik szittyá ősünknek, Tarajosra magyarosítván a nevét« [198].

Az irredentizmus néven emlegetett nacionalizmus megnyilvánulási formáinak gazdagsága aggodalommal töltötte el Mórát, mert tudta, hogy az egyik nép nacionalizmusa óhatatlanul kihívja a másik nép nacionalizmusát, s attól tartott, hogy a gyűlölet szította viszálykodás fel fogja örölni Európa népeinek amúgy is meggyöngült erejét. A katasztrófát — mondta — »csak Európa minden demokratikus erőinek az összefogása tudná ellensúlyozni, az a belátás, hogy egyetlen dolgozó demokratikus országnak sem kell félnie a többi dolgozó demokratikus országoktól. Csakhogy ma alig van Európában dolgozó demokratikus ország, mert a demokrácia erői majd mindenütt le vannak nyűgözve. Úgy látszik, felszabadulni csak akkor fognak, ha a hódító nacionalizmus mindenütt kitombolta magát, és a békében pusztította el azt, ami a nacionalista háború után megmaradt« [199].

Az irredenta mozgalom apostolai azt hajtogatták ugyan, hogy békés úton — a trianoni döntés revíziójának kieszközlésével — akarják visszaszerezni Magyarország elvesztett területeit, mégis sokszor kardcsörtetéssel adtak nyomatékot dikciójuknak. Nyilatkozataikból ugyan csak annyit lehetett kivenni, hogy végső esetben háborúra is készek, de abból, hogy a magyar faj kiválóságának s ellenségei alacsonyrendűségének a tévhítét plántálták a lelkekbe, sejthető volt, hogy mindenképpen a háborút akarják. »A budapesti ébredő-gyűlésen például — írta Móra — elhatározták, hogy ha arra kerül a sor, nekünk nem kell a világ rokonszenve, mert mi fegyver híján konyhakéssel is elbánunk az ellenségeinkkel« [200]. S amit tehetett, azt megtette. A nemzetet féltő lelke sikolyával óvott az esetleges országgyarapítási szándékkal vállalt imperialista háborúktól. Egyszer a reményt vesztett fájdalom hangján kárhoztatta azt a nemzedéket, »amely csinálta a háborút, és máig sem józanodott ki belőle, mert mindig új fát rak ki sem aludt paraszára, és véresen összetört tagokkal, kiömlött zsigerekkel is új háború előkészítésén dolgozik, szívéig átította a méreg, és ez megtisztulni többet nem fog« [201]. Másszor gúnyos keserőséggel támadta: »Az osztrák kormány rendeletet adott ki arról, hogy az iskolai olvasókönyvekbe semmiféle háborús olvasmányt nem szabad felvenni. Se olyant, amelyik az állítólag elmúlt háborút magasztalja, se olyant, amelyik a biztosan eljövendő új háborúra uszít... A mi álláspontunk az, hogy a háború emlékezetét ápolni kell a zsenge lelkekben minden módon, és már a tanítás elemi fokán meg kell értetni a gyermekekkel, milyen szép dolog az a háború, s milyen nagy emberek azok, akik háborút tudnak csinálni. Sőt, az emberiség reprezentatív man-jei gyanánt egyenesen azokat a nagy férfiakat kell bemutatni, mégpedig hiteles okmányok alapján, akik a háború dicsőségéhez és örömeihez hozzájuttatták a lomha, aluszékony, tunyaságba

merült nemzeteket [202]. De nemcsak a második háború szálláscsinálóirol mondott ítéletet, hanem riasztó példaképként megfestette az első világháború csóvavetőinek a portréjait is úgy, ahogy azok benne éltek. Az ő ecsetje alatt felelőtlen bohóccá vagy közönséges gonosztevővé aljasodtak e történelmi nagyságok, kik véres játékba kezdtek, s a nemzet szupremáciájáért meg önön hírnevükért emberek millióit küldték a mészárszékre [203]. S félve, hogy nem okulnak szavain, hasztalannak érzett minden erőfeszítést, mely végzetétől iparkodik megmenteni az emberiséget. Ha nem akarja azt elkerülni — írta —, »akkor szomorúan neveltséges ostobaság itt minden haladás és szabadság emlegetése, akkor valóban *vanitatum vanitas* minden a nap alatt, és akkor igazán igaza van a nagy magyar költőnek, aki az emberekről dalolva ezt a vigasztalan refrént csendítette meg: *nincsen remény*« [204].

S ha írónk a magyar glóbusz határán túl kémlelt a tekintetével, ott is szívetszorogató látvány tárult elé: az európai népek vezérei a nacionalizmus örületétől elvakultan, egymással versengve szították a háború parázsát. Egyedül az Európa északi szélén fekvő néhány kis hatalom — Svájc, Hollandia, Dánia, Svédország és Norvégia — maradt ment e tébolytól. Ezek a világ igazi nagyhatalmai — írta Móra —, nevüket hálával fogja emlegetni a messze jövőendő Európája, mert a kultúra fáklyájával világítanak be majd abba az éjszakába, mely földrészünkre borul, miután a nagyhatalmak összecsaptak, elvérzettek, s csak romokat és sivatagokat hagytak maguk után [205]. Tisztában volt azzal, hogy az első világháborúból győztesként kikerült nagyhatalmak a legyőzött nagyhatalmakra rákényszerített imperialista szándékuknak megfelelő békével egyben elvetették a második világháború magvát is: a térdrekenyszerítettek megragadják a legelső kínálkozó alkalmat, hogy fegyveres elégtételt vegyenek megnyomorítóikon. Ezt tudva iszonytal nézte, mint zsigereli ki a diadalmámborban úszó francia nacionalizmus megtestesítője, Poincaré, a letiport német népet [206]. S megdöbbenéssel szemlélte ennek a tragédiáját, mihez fogható csak évezredekkel ez előtt játszódott le a történelem színpadán [207]. Az az egy a megnyugtató a történelemben — vallotta —, hogy az erőszakos hódítók mindig rosszul végeztek, mert a leigáztak erejük végső megfeszítésével feltámadtak ellenük [208], mégis kérlelhetetlenül ostorozta a meghódítottak közt egyre izmosodó nacionalizmust, mert az a reakció fegyvere volt a progresszió ellen.

Mórának az volt a meggyőződése, hogy az 1914-ben kitört világháború tovább folyt a békekötések után is. Valószínű, hogy a világháborúval beköszöntő imperializmus korszakának az előző korszaktól merőben elütő, a háborús pszichózist állandósító jellege keltette benne e hitet. 1914-gyel új időszámítást kezdett. Nyolcadik esztendejét írjuk a mi háborúnk, panasolta 1922-ben, a westfáliai békekötés kétszázhetvenötödik évfordulóján, mely kegyetlenebb, aljasabb, embertelenebb, mint a harmincéves háború volt [209], s a vadság és barbárság korából vett képekkel érzékeltette — kétségbeesetten vagy gúnyolódva — e háborús évek minden rettenetét. S mintha ez a mítikus szörnyé nőtt háború valamelyest az ő életerejét is megtörte volna. »A háború zökkentette ki tengelyéből a világot, a háborúval kezdődött meg a közös ideálokban lassan-lassan egyesülni kezdő Európa

atomizálódása, s a háború tette az egyéni életet is sivár pusztában való unott vándorlássá milliók számára, akik azelőtt célját ismerték az életnek, és tudatos számvetéssel haladtak a „végállomás felé» [210].

JEGYZETEK

A jegyzetekben és a függelékben a következő rövidítéseket használok:
Dm. = Délmagyarország; Lit. = Literatura; M. H. = Magyar Hírlap; Sz. = Szeged;
Sz. N. = Szegedi Napló; V. = Világ.

- [1] *Köszöntő*. Sz. N. 1905. aug. 27.
- [2] *Háború előestéjén*. Sz. N. 1914. júl. 26.
- [3] Uo.
- [4] Juhász Gyula: *Móra Ferenc ezeregy élete*. Lit. 1927, 372—374.
- [5] *Atkozott kultúra*. Sz. N. 1912. júl. 21.
- [6] *Döntő győzelem, mint olyan*. Sz. N. 1918. aug. 1.
- [7] *Ali Hodzsa tanácsa*. Sz. N. 1911. okt. 6.
- [8] *Nagyherceg úr*. Sz. N. 1915. jún. 25. — *Előadás a pisztrángokról*. Sz. N. 1916. jún. 4.
- [9] *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26.
- [10] *Az Isten felelőssége*. Sz. N. 1918. ápr. 5.
- [11] *Kerestetik*. Sz. N. 1915. aug. 15. — *Föltámadni?* Sz. N. 1916. ápr. 23.
- [12] *A béke útonállói*. Sz. N. 1917. jún. 3.
- [13] *A Dreadnought*. Sz. N. 1909. ápr. 9.
- [14] *Ali Hodzsa tanácsa*. Sz. N. 1911. okt. 6.
- [15] *A magyar »miért?«*. Sz. N. 1917. szept. 2.
- [16] *Fekete fátyol*. Sz. N. 1915. máj. 16.
- [17] Uo.
- [18] *Képeslapok*. Sz. N. 1914. szept. 20.
- [19] 1916. Sz. N. 1916. jan. 1.
- [20] *Kislányok*. Sz. N. 1914. okt. 16. — *Jézuskának, az égbe*. Sz. N. 1914. nov. 22.
- [21] *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26.
- [22] *A Jázon*. Sz. N. 1914. dec. 20.
- [23] *A hágai líra*. Sz. N. 1915. máj. 2.
- [24] *Békenap*. Sz. N. 1916. máj. 19.
- [25] *A magyar »miért?«*. Sz. N. 1917. szept. 2.
- [26] *Rendreutasítás*. Sz. N. 1918. jan. 18.
- [27] *Kislányok*. Sz. N. 1914. okt. 16. — *A Jázon*. Sz. N. 1914. dec. 20. — *A hágai líra*. Sz. N. 1915. máj. 2.
- [28] *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26. — *Előadás a pisztrángokról*. Sz. N. 1916. jún. 4. — *A béke útonállói*. Sz. N. 1917. jún. 3. — *Döntő győzelem, mint olyan*. Sz. N. 1918. aug. 1.
- [29] *Tábornok úr, Gazovics*. Sz. N. 1914. szept. 19. — *Nagyherceg úr*. Sz. N. 1915. jún. 25. — *Kerestetik*. Sz. N. 1915. aug. 15. — *A marsallbotról való gondolatok*. Sz. N. 1916. febr. 26. — *György király megint lóra ült*. Sz. N. 1916. ápr. 16. — *Előadás a pisztrángokról*. Sz. N. 1916. jún. 4.
- [30] *Eszköz az Isten kezében*. Sz. N. 1915. szept. 1.
- [31] *Isten*. Sz. N. 1914. aug. 30.
- [32] *Jó Isten*. Sz. N. 1915. febr. 14.
- [33] *Megint jönnek a levelek*. Sz. N. 1914. okt. 3. — *In memoriam*. Sz. N. 1915. jan. 1. — *Változások és változatlanosság*. Sz. N. 1915. okt. 3.
- [34] *Háború előestéjén*. Sz. N. 1914. júl. 26. — *Jó Isten*. Sz. N. 1915. febr. 14.
- [35] *Három királyok hajnalán*. Sz. N. 1915. jan. 6.
- [36] *In memoriam*. Sz. N. 1915. jan. 1.
- [37] *Eszterendő napáldozatán*. Sz. N. 1916. dec. 31.
- [38] *Három királyok hajnalán*. Sz. N. 1915. jan. 6.
- [39] *In memoriam*. Sz. N. 1915. jan. 1.

- [40] *Esztendő napáldozatán.* Sz. N. 1916. dec. 31.
- [41] *Uo.*
- [42] *Az elpusztíthatatlan élet.* Sz. N. 1917. márc. 10.
- [43] *Három királyok hajnalán.* Sz. N. 1915. jan. 6.
- [44] *Tábornok úr, Gazovics.* Sz. N. 1914. szept. 19. — *Előadás a pisztrángokról.* Sz. N. 1916. jún. 4. — *A béke útonállói.* Sz. N. 1917. jún. 3.
- [45] *Hát minket ki véd meg?* Sz. N. 1918. febr. 28.
- [46] *Különvélemény.* Sz. N. 1918. márc. 14.
- [47] *Rendreutasítás.* Sz. N. 1918. jan. 18.
- [48] *Tök-kolop.* Sz. N. 1918. jan. 6.
- [49] *Ady Endre: A mesebeli János. (A halottak élén c. kötet.)*
- [50] *Történelmi szükségesség.* Sz. N. 1918. máj. 17.
- [51] *A kimélyített közösség.* Sz. N. 1918. máj. 24.
- [52] *Különvélemény.* Sz. N. 1918. márc. 14.
- [53] *Indítvány.* Sz. N. 1915. máj. 1.
- [54] *A tarka szilva.* Sz. N. 1915. aug. 3.
- [55] *A tekintetes kukoricaliszt.* Sz. N. 1915. febr. 27.
- [56] *Indítvány.* Sz. N. 1915. máj. 1.
- [57] *Statáriumot kérünk!* Sz. N. 1918. jún. 6.
- [58] *A szegény Szeged.* Sz. N. 1915. ápr. 3.
- [59] *Etel visszaélt.* Sz. N. 1915. júl. 3.
- [60] *Interpelláció.* Sz. N. 1916. jan. 9.
- [61] *Más.* Sz. N. 1917. jún. 21. — *A Fehértó.* Sz. N. 1917. szept. 1. — *Túlságos szép ötlet.* Sz. N. 1918. febr. 15.
- [62] *Allj, ki vagy,* Sz. N. 1915. dec. 24.
- [63] *Mézeskalács.* Sz. N. 1916. jún. 18.
- [64] *Az arany-sarkantyú.* Sz. N. 1916. dec. 24.
- [65] *Ki koronáz?* Sz. N. 1916. dec. 17.
- [66] *Urunk-királyunk.* Sz. N. 1916. dec. 30.
- [67] *A magyar »miért?«* Sz. N. 1917. szept. 2.
- [68] *Uo.*
- [69] *Titok!* Sz. N. 1916. szept. 14.
- [70] *Uo.*
- [71] *Urunk-királyunk.* Sz. N. 1916. dec. 30.
- [72] *Pitypang.* Sz. N. 1916. okt. 1.
- [73] *Allj, ki vagy,* Sz. N. 1915. dec. 19.
- [74] *Asszonyok joga.* Sz. N. 1917. nov. 13.
- [75] *Asszonyok joga.* Sz. N. 1913. febr. 15.
- [76] *Uo.*
- [77] *Uo.*
- [78] *Asszonyok joga.* Sz. N. 1917. nov. 13.
- [79] *A forró kása.* Sz. N. 1917. jún. 6.
- [80] *A sárga folt.* Sz. N. 1918. aug. 8.
- [81] *Mézeskalács.* Sz. N. 1916. jún. 18.
- [82] *Pitypang.* Sz. N. 1916. okt. 1.
- [83] *Uo.*
- [84] *A forró kása.* Sz. N. 1917. jún. 6.
- [85] *Uo.*
- [86] *Aranyjegec agyagból.* Sz. N. 1918. febr. 1.
- [87] *Uo.*
- [88] *A parlamentek.* Sz. N. 1916. júl. 2.
- [89] *A nagy május.* Sz. N. 1917. máj. 1.
- [90] *A Jakabok.* Sz. N. 1917. júl. 12.
- [91] *Uo.*
- [92] *Csomópontos napok.* Sz. N. 1903. jún. 14.
- [93] *A halál birodalma.* Sz. N. 1906. szept. 1.
- [94] *Legyünk suszterek.* Sz. N. 1911. szept. 15.
- [95] *Allj, ki vagy,* Sz. N. 1915. dec. 19.
- [96] *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* Sz. N. 1918. nov. 17.
- [97] *Szeged történelmi napja.* Sz. N. 1918. nov. 1.

- [98] *Népgyűlés a Klauzál téren.* Sz. N. 1918. nov. 12.
- [99] *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* Sz. N. 1918. nov. 17.
- [100] *Szeged népe, munkások, magyarok!* Sz. N. 1918. okt. 31.
- [101] *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* Sz. N. 1918. nov. 17.
- [102] Kiss—Tonelli—Sz. Szigethy, Szeged. Bp., 1927. 73—74.
- [103] *Tanítók, magántisztviselők és szellemi munkások vasárnapja.* Sz. N. 1918. nov. 19.
- [104] *A szervezkedő ország.* Sz. N. 1918. nov. 20.
- [105] *Kik csinálják az ellenforradalmat?* Sz. N. 1918. dec. 20.
- [106] *A lámpavas.* Sz. N. 1918. dec. 13.
- [107] *Szegedi asszonyok a politikában.* Sz. N. 1918. dec. 10.
- [108] *Uo.*
- [109] *Uo.*
- [110] *A lámpavas.* Sz. N. 1918. dec. 13.
- [111] *Hogy volna, ha nem így volna?* Sz. N. 1918. dec. 15.
- [112] *Uo.*
- [113] *»Hiszek az emberben.«* Sz. N. 1918. dec. 25.
- [114] *Sétáló ember gondolatai.* Sz. N. 1919. jan. 19.
- [115] *A levegőből szabott kabát.* Sz. N. 1919. jan. 26.
- [116] *Szegeden megkezdődött a békés proletárdiktatúra.* Sz. N. 1919. márc. 15.
- [117] *A halhatatlan forradalom.* Sz. N. 1919. márc. 16.
- [118] *Így nyilatkozott már jan. 26-án, A levegőből szabott kabát c. vezércikkében is.*
- [119] *Mementó.* Sz. N. 1919. ápr. 1.
- [120] Kiss—Tonelli—Sz. Szigethy, Szeged. Bp., 1927. 78.
- [121] *Ellenforradalmasi Szegeden.* Sz. N. 1919. ápr. 10.
- [122a] *Személyes kérdésben.* Sz. N. 1919. máj. 8.
- [122b] *Uo.*
- [123] *Diósszilágyi Sámuel, Emlékezés Móra Ferencre.* Makó 1938. 10—11.
- [124] *Péter László magánközleménye alapján idézem Úr Györgynek hozzá intézett levele nyomán.*
- [125] *Szalay József, Móra Ferenc lelki arcképe c. munkájának ismertetése.* Lit. 1937. 117—118.
- [126] *Diósszilágyi Sámuel, Emlékezés Móra Ferencre.* Makó, 1938. 11.
- [127] *A haláraitélt Sokrates beszél.* Sz. N. 1922. nov. 19.
- [128] *Homokóra.* Sz. N. 1921. máj. 14.
- [129] *Uo.*
- [130] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 10.
- [131] *Októbrizmus.* Sz. 1923. nov. 4.
- [132] *Az Iridaceáktól a Papilionaceáig.* Sz. 1924. jan. 20.
- [133] *Homokóra.* Sz. N. 1921. nov. 14.
- [134] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot.* Sz. N. 1919. okt. 18.
- [135] *Herepfedény.* Sz. 1923. jan. 31. — *Fajvédelem.* Sz. 1922. nov. 5.
- [136] *Homokóra.* Sz. N. 1921. febr. 19. — márc. 11. — márc. 15.
- [137] *Zajosan derülnek.* Sz. 1923. márc. 2.
- [138] *Homokóra.* Sz. N. 1921. márc. 11. — *Hazafiság.* Sz. 1923. aug. 29.
- [139] *Eszendő szombatján.* Sz. 1924. jan. 1.
- [140] *Tekintélyrombolás.* Sz. N. 1922. jan. 12.
- [141] *Homokóra.* Sz. N. 1921. máj. 14.
- [142] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 1.
- [143] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 15.
- [144] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jan. 16.
- [145] *Homokóra.* Sz. N. 1921. jún. 18.
- [146] *Parlamentii illem.* Sz. 1922. dec. 8.
- [147] *Az első parlamenti megróvás évfordulója.* V. 1923. jún. 9.
- [148] *Nincs szebb a demokráciánál.* Sz. 1924. nov. 16.
- [149] *Rákfene-kérdések.* Sz. 1924. nov. 29.
- [150] *Nagyatádi csizmája.* Sz. 1924. febr. 13.
- [151] *A puszpángfurulya.* Sz. 1924. okt. 26.

- [152] *Hazárdia*. Sz. 1924. szept. 30.
 [153] *Az ébredők ügye*. Sz. 1924. szept. 4.
 [154] *Konstrukció bombával és ököllel*. Sz. 1923. febr. 22.
 [155] *Hazai s külföldi tudósítások c. közl. Lit.* 1936. febr. 15.
 [156] *A gölem*. Sz. 1923. ápr. 4.
 [157] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot*. Sz. N. 1919. okt. 18. — *Csak rajtatok áll!* Sz. N. 1920. jún. 5. — *Zajosan derülnek*. Sz. 1923. márc. 2.
 [158] *Csak rajtatok áll!* Sz. N. 1920. jún. 5.
 [159] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot*. Sz. N. 1919. okt. 18. — *Zajosan derülnek*. Sz. 1923. márc. 2.
 [160] *Hamvazóra*. Sz. 1924. márc. 5.
 [161] *Beteg a Föld*. Sz. 1923. márc. 9.
 [162] *Tetemre hívják a Nemzeti Tanácsot*. Sz. N. 1919. okt. 18.
 [163] *Homokóra*. Sz. N. 1921. márc. 11.
 [164] *Eszteendő szombatján*. Sz. 1924. jan. 1.
 [165] *Szanálási államtitkár*. Sz. 1924. ápr. 2.
 [166] *Homokóra*. Sz. N. 1921. okt. 13.
 [167] *Nemzeti ünnep*. Sz. N. 1919. okt. 5.
 [168] *Királykérdés és vidéki intelligencia*. Sz. 1923. márc. 4.
 [169] *Vigyázat, ebből baj lesz!* Sz. N. 1922. jan. 18.
 [170] *Allami tőzeg*. Sz. 1922. nov. 24. — *Sertésdemoralizáció*. Sz. 1923. febr. 9. — *Fait accroumpli*. Sz. 1924. ápr. 4.
 [171] *Szorosan vett és nem szorosan vett*. Sz. N. 1922. febr. 5.
 [172] *Megtintáztalanítás*. Sz. 1924. jún. 12.
 [173] *Szanálási államtitkár*. Sz. 1924. ápr. 2.
 [174] *Tilalmas farsang*. Sz. N. 1922. jan. 9.
 [175] *Malthus haragosai*. Sz. 1924. jan. 13.
 [176] *Homokóra*. Sz. N. 1921. jan. 11.
 [177] *Homokóra*. Sz. N. 1921. okt. 13.
 [178] *Homokóra*. Sz. N. 1921. márc. 15.
 [179] *Homokóra*. Sz. N. 1921. máj. 17.
 [180] *Homokóra*. Sz. N. 1921. máj. 11.
 [181] *Homokóra*. Sz. N. 1921. máj. 17.
 [182] *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18.
 [183] *Újeszteendő*. Sz. N. 1920. jan. 1. — *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18. — *Requiem*. Sz. N. 1920. jan. 21. — *Az üres sír*. Sz. N. 1920. ápr. 4.
 [184] *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18.
 [185] *Uo.*
 [186] *Allami tőzeg*. Sz. 1922. nov. 24.
 [187] *Parlamenti illem*. Sz. 1922. dec. 8.
 [188] *A sír, hol nemzet süllyed el...* Sz. N. 1920. jan. 18.
 [189] *Requiem*. Sz. N. 1920. jan. 21.
 [190] *A turánok*. Sz. N. 1923. febr. 28.
 [191] *Kisvárosok*. Sz. N. 1920. júl. 15.
 [192] *Uo.*
 [193] *Uo.*
 ✓ [194] *Királykérdés és vidéki intelligencia*. Sz. 1923. márc. 4.
 ✓ [195] *Úttalan utak*. Sz. 1924. márc. 9.
 [196] *Tekintélyrombolás*. Sz. N. 1922. jan. 12.
 [197] *A harangkötél*. Sz. 1923. aug. 17.
 [198] *Ungarske Magazin*. Sz. 1923. aug. 14.
 [199] *Világpusztító nacionalizmus*. Sz. 1922. dec. 12.
 [200] *Bőrrharangok*. Sz. 1923. febr. 7.
 [201] *Angyalok hetében*. Sz. 1923. dec. 19.
 [202] *Iskolai olvasmány a nagy emberről*. Sz. 1924. júl. 13.
 [203] *Régi ismerős a láthatáron*. Sz. 1923. dec. 5. — *Tirpitz*. Sz. 1924. máj. 9. — *Iskolai olvasmány a nagy emberről*. Sz. 1924. júl. 13. — *Kétszer kettő negyven*. Sz. 1924. júl. 23.

- [204] *Kétszer kettő negyven.* Sz. 1924. júl. 23.
 [205] *A hamupipőkék.* Sz. 1923. szept. 16.
 [206] *Brennusok.* Sz. 1923. máj. 6.
 [207] *A Walhalla összeomlása.* Sz. 1923. febr. 11.
 [208] *Brennusok.* Sz. 1923. máj. 6.
 [209] *Az ordas.* Sz. 1922. okt. 27.
 [210] *Angyalok hetében.* Sz. 1923. dec. 19.

FÜGGELEK

Mutatványként közlöm itt készülő kötetemnek (Móra Ferenc, a vezércikk-író) harmadik fejezetét. Móra vezércikkírói tevékenysége teljességgel ismeretlen, nemcsak a nagyközönség, hanem az irodalomtudomány előtt is. Vezércikkírói pályája most vázolt, 1914—1924-ig tartó második szakaszának gazdag terméséből eddig mindössze azt a tizenöt írást ismertük, melyeket az *Ezek az évek* c. kötetében is megjelentetett (1—58. l.), pedig a Sz. N.-ba, Sz.-be, Dm.-ba, V.-ba több mint kétezer vezércikket írt ez idő alatt, legtöbbször név és jel nélkül. Fejtegetéseimben e gazdag anyagból azokat a vezércikkeket használtam föl, melyekre a *Jegyzetek*-ben utaltam. Közülük néhányat »m.« jelzéssel adott közzé, néhányról megemlíti a lap, hogy eredetileg beszédként mondta el Móra, néhány pedig az *Ezek az évek* c. kötetben olvasható. Ezek az alábbiak:

- Isten.* Sz. N. 1914. aug. 30.
Tábornok úr, Gazovics. Sz. N. 1914. szept. 19.
Kislányok. Sz. N. 1914. okt. 16.
Jézuskának, az égbe. Sz. N. 1914. nov. 22.
Nagyherceg úr. Sz. N. 1915. jún. 25.
Eszköz az Isten kezében. Sz. N. 1915. szept. 1.
Asszonyok joga. Sz. N. 1917. nov. 13.
»Hiszek az emberben.« Sz. N. 1918. dec. 25.
A halhatatlan forradalom. Sz. N. 1919. márc. 16.
Személyes kérdésben. Sz. N. 1919. máj. 8.
A sír, hol nemzet süllyed el... Sz. N. 1920. jan. 18.
Herepfedény. Sz. 1923. jan. 31.
Bőrrharangok. Sz. 1923. febr. 7.
A turánok. Sz. 1923. febr. 28.
Az első parlamenti megróvás évfordulója. V. 1923. jún. 9.
Angyalok hetében. Sz. 1923. dec. 19.
Hamvazóra. Sz. 1924. márc. 5.

E tizenhét vezércikk kivételével a többi mind anoním darab. E kiadvány természetem engedi meg azt, hogy aprólékos okfejtéssel igazoljam, miért tartom ezeket is kétségtelenül Móra kezemunkájának, arról azonban, legalábbis nagy vonalakban tájékoztatnom kell az olvasót, hogy mily érvek alapján hiszem és vallom ez írásokat Móráéinak.

1. A vezércikkek egy csoportját sikerült Móra egyéb szignált darabjaihoz kapcsolnom, s ha valaki vesz magának annyi fáradságot, hogy összeveti a »cégjegyzett] írást a hozzá szorosán tapadó [anoním] írással, saját szemével győződhet meg róla, hogy a kettő egyazon tollból eredt.

a) Legegyszerűbb a dolgunk abban az esetben, ha a két írás egymásnak variánsa. Ilyen:

anoním vezércikk	szignált cikk
<i>Háború előestéjén.</i> Sz. N. 1914. júl. 26.	<i>Befelé a harmadik évbe.</i> Sz. N. 1916. júl. 26.

b) Bonyolultabb a helyzet akkor, ha a két szöveg közt nem ily nagymérvű az egyezés, s az anoním írás csupán egyes elemeiben vezethető vissza a szignált írásra. A változtatás nélkül, vagy némi változtatással átvett mondatok, esetleg összefüggő mondatsorok, a gondolatmenet azonossága vagy hasonlósága, az eszmei mondanivaló, a téma közössége, a motívumok, a szimbólumok megfelelése — ilyenkor ezek a legmegbízhatóbb árulójelek, különösen ha mint az e csoportba tartozó darabok valamelyikében, nem szórványosan, hanem zömmel tűnnek elének. S mindezekén túl és előtt: az egy szerzőre valló stílus.

Több anoním vezércikk közvetlenül vezethető vissza valamely szignált cikkre:

anoním vezércikk	szignált cikk
<i>Átkozott kultúra.</i> Sz. N. 1912. júl. 21.	<i>Háború előestéjén.</i> Sz. N. 1914. júl. 26.
<i>Csak rajtatok áll!</i> Sz. N. 1920. jún. 5.	<i>A trianoni talicska és a csillagos ég.</i> M. H. 1927. jún. 5.
<i>Az ordas.</i> Sz. 1922. okt. 27.	<i>Eszköz az Isten kezében.</i> Sz. N. 1915. szept. 1.
<i>Királykérdés és vidéki intelligencia.</i> Sz. 1923. márc. 4.	<i>Nemzetünk fehér elefántja.</i> M. H. 1927. okt. 23.
<i>Beteg a Föld.</i> Sz. 1923. márc. 9.	<i>A krák.</i> V. 1923. okt. 5.
<i>Az Iridáceáktól a Papilionáceákig.</i> Sz. 1924. jan. 20.	<i>Pálmák és pályák.</i> V. 1925. máj. 3.

Akadnak oly anoním vezércikkek is, melyek nem közvetlenül, hanem közvetve, egy vagy több más anoním vezércikk közbeiktatásával kapcsolhatók Móra valamely szignált írásához, mégpedig az alábbiak:

anoním vezércikk	közbeiktatott anoním vezércikk	szignált cikk
<i>A Dreadnough.</i> Sz. N. 1909. ápr. 9.	1. <i>Mindent a katonának!</i> Sz. N. 1910. szept. 24.	<i>A mennydörgő gyíkok.</i> M. H. 1927. aug. 7.
<i>Nemzeti ünnep.</i> Sz. N. 1919. okt. 5.	1. <i>Vértanúk.</i> Dm. 1925. okt. 6.	<i>Sírkő-szobor.</i> M. H. 1927. nov. 6.
<i>Hazafiság.</i> Sz. 1923. aug. 29.	1. <i>Hazaszeretet.</i> Dm. 1925. jún. 21. 2. <i>Honszeretet.</i> Dm. 1926. febr. 23.	<i>Hazaszeretet.</i> M. H. 1926. nov. 27.

2. A szegedi Somogyi-könyvtár birtokában levő Szeged c. napilap 1923. évfolyama első kötetének előzéklapján ez a bejegyzés olvasható: »Az egyes vezércikkek alá Móra Ferenc saját feljegyzései alapján írtam oda a nevét, mint szerzőt. Szeged, 1924. VII. 12. dr. Szalay József, a Dugonics Társaság elnöke.« A Szalay által Mórának szignált Szeged-beli vezércikkek valamennyiét alapos stíluskritikai vizsgálatnak vettem alá, s kétségtelen bizonyosságaim vannak arra nézve, hogy valóban mindnek Móra a szerzője. Ugyanennek a kéznek, tehát Szalay kezének a bejegyzésével a szegedi Somogyi-könyvtár tulajdonát képező Szegedi Naplónak egyes évfolyamaiban is találkozunk; annak több névtelen vezércikke vagy egyéb közleménye alá írta oda Móra Ferenc nevét. Ezek, valamint az a pár névtelen vezércikk, mely a megjegyzések alapján visszavezethető a Szalay által Mórának tulajdonított vezércikkek valamelyikére, alkotják a vezércikkek második csoportját.

a) A Szalay által Mórának tulajdonított vezércikkek:

Urunk-királyunk, Sz. N. 1916. dec. 30.
Eszendő napáldozatán. Sz. N. 1916.
 dec. 31.
A Walhalla összeomlása. Sz. 1923. febr.
 11.
Zajosán derülnek. Sz. 1923. márc. 2.
A gölem. Sz. 1923. ápr. 4.
Brennusok. Sz. 1923. máj. 6.
Nagyatádi csizmája. Sz. 1924. febr. 13.
Úttalan utak. Sz. 1924. márc. 9.
Fait accroumpli. Sz. 1924. ápr. 4.
Megtintátalanítás. Sz. 1924. jún. 12.
Iskolai olvasmány a nagy emberről. Sz.
 1924. júl. 13.
Kétszer kettő negyven... Sz. 1924. júl.
 23.
A puszpángfurulya. Sz. 1924. okt. 26.
Rákfene-kérdések. Sz. 1924. nov. 29.

b) A Szalay által Mórának tulajdonított vezércikkekre visszavezethető vezércikkek:

anoním vezércikk	Szalay által szignált vezércikk
<i>Interpelláció</i> . Sz. N. 1916. jan. 9. <i>Az üres sír</i> . Sz. N. 1920. ápr. 4.	<i>Vadvizek</i> . Sz. 1923. márc. 18. <i>Holtaknak föltámadása</i> . Sz. 1923. ápr. 1.

3. A vezércikkek harmadik csoportjába azok tartoznak, melyeknél a Móra szerzősége tárgyi bizonyítékokkal igazolható.

a) *Legyünk suszterek...* Sz. N. 1911. szept. 15.

Írója azt állítja, hogy az emberi nyomorúság dantei méreteiről csak annak lehet fogalma, aki ott volt az adókövető bizottság ülésein. Tudjuk, hogy Móra, újságíróskodásának első évében hivatalból vett részt ezeken az üléseken mint riportter, s rendszeresen ismertette az itt történeteket. Így a szóbanforgó vezércikk, figyelembe véve a stílkritikai érveket is, föltétlenül az övének tekinthető.

b) *Szeged népe, munkások, magyarok!* Sz. N. 1918. okt. 31.

A Sz. N. 1918. nov. 17-i számának *Hogy alakult meg a szegedi Nemzeti Tanács?* c. névtelen cikke arról számol be, hogy a még föld alá rejtkezten tevékenykedő szegedi Nemzeti Tanács tagjai Móra Ferencet bízták meg annak a proklamációnak a megírásával, mely a sarjadó új rend eme legátfogóbb szervének az elismerésére hívja föl a lakosságot, s közli azt is, hogy ez a proklamáció a Sz. N. és a Dm. okt. 31-i számában jelent meg, az előbbiben vezércikként.

c) *Memento*. Sz. N. 1919. ápr. 1.

Móra a *Személyes kérdésben* (Sz. N. 1919. máj. 8.) c. vezércikkében maga említi, hogy a szegedi polgárság leginkább a *Memento* c. vezércikk megírása miatt kiáltotta ki őt főbűnösnek.

d) *Homokóra*. Sz. N. 1921. jan. 11., jan. 16., febr. 19., márc. 11., márc. 15., máj. 11., máj. 14., máj. 17., jún. 1., jún. 10., jún. 15., jún. 18., okt. 13., nov. 14.

Diósszilágyi Sámuel Emlékezés Móra Ferencre c. kis füzetében azt írja, hogy a szegedi ügyész szidta a *Homokóra* c. rovatot, mert ez fölöttébb sok bosszúságot okozott és nagy munkát adott neki. Ahogy ő mondta, a *Homokóra* léptenyomon a sajtótörvénybe ütközött.

e) *Konstrukció bombával és ököllel*. Sz. 1923. febr. 22.

Madácsy László kutatásai alapján kiderült, hogy ez volt az a vezércikk, mely miatt a szegedi ügyesség vádat emelt Móra ellen.

4. A névtelen s jeltelen Móra-vezércikkek nagy csoportját ez ideig még nem sikerült társítanom Móra szignált cikkeivel. Más, szintén anoním vezércikkekkal azonban egykönnyen összehoronzódhat, mert vagy szinte egészükben, vagy pedig részleteikben egyezést mutattak azokkal. Ezek a megfelelések annyira riktóak, hogy nem föltételezhető az, mintha X újságíró Y újságírónak az elmeszüleményét ily otromba módon plagizálta volna, annál kevésbé, mert a Sz. N.-nak, a Sz.-nek s Dm.-nak a redakciójában országos viszonylatban is kiváló, a renoméjukra sokat adó újságírók dolgoztak. A pár-darabok tehát egy kézre utalnak, s a stílkritikai elemzés eredményeként azt is kimondhatjuk, hogy Móra kezére. Ez esetben döntő fontosságúak a stílkritikai bizonyítékok, de ezeken kívül az is bizonyító erejű, hogy a Sz. N. huszonegy (1902—1922), a Sz. négy (1922—1925) s a Dm. tíz (1925—1934) évfolyamában főként a stílkritikailag Móra-ra valló vezércikkekre jellemző ez a *bokrosodás*, azaz ezek között fölöttébb sok olyan van, amelyek mind eszmeileg, mind formailag szorosan összetartoznak, s mintegy családokba rendeződnek. Ha figyelembe vesszük azt, hogy e »bokrosodás« a Móra cégjegyével ellátott írások körében is észlelhető, akkor egyenesen sajátos munkamódszerének következményeként kell felfognunk e jelenséget. Móra par excellence újságíró volt, mégpedig gyorsan és sokat dolgozó újságíró, s nagy termékenységének egyik titka éppen az, hogy igen gyakran »plagizálta« önmagát. Új írásaiba sokszor dolgozta bele, hol egészében, hol részeiben régi írásait is. E tényt most minden értékeléstől menten, pusztán mint tényt említem, azt okolva meg vele, hogy miért tekintem magát a bokrosodást is a Móra szerzősége mellett szóló érvnek.

Az e csoportba tartozó vezércikkek a) szinte egészükben visszavezethetők egymásra; b) egyes részleteikben vezethetők vissza egymásra.

a) Szinte egészükben megegyező vezércikkek:

anoním vezércikk	társul	anoním vezércikkal
<i>Asszonyok joga</i> . Sz. N. 1913. febr. 15.		<i>Asszonyok dolga</i> . Sz. N. 1913. dec. 7.
<i>Megint jönnek a levelek</i> . Sz. N. 1914. okt. 3.		<i>Levelek a gránicról</i> . Sz. N. 1915. júl. 11.
<i>A szegény Szeged</i> . Sz. N. 1915. ápr. 3.		<i>A gazdagok szíve</i> . Sz. N. 1914. okt. 30.
<i>A hágai líra</i> . Sz. N. 1915. máj. 2.		<i>Líra</i> . Sz. N. 1915. dec. 24.
<i>Fekete fátyol</i> . Sz. N. 1915. máj. 16.		<i>Tavalyi sírokra</i> . Sz. N. 1915. nov. 21.
<i>Etel visszaélt</i> . Sz. N. 1915. júl. 3.		<i>A katona gyerekének az anyjáról</i> . Sz. N. 1914. nov. 14.
<i>A Fehértó</i> . Sz. N. 1917. szept. 1.		<i>A Fehértó</i> . Dm. 1925. jún. 7.
<i>Kisvárosok</i> . Sz. N. 1920. júl. 15.		<i>Dal a kisvárosról</i> . Dm. 1927. márc. 13.
<i>Ungarske Magazin</i> . Sz. 1923. aug. 14.		<i>Ungarske Magazin</i> . Sz. N. 1912. szept. 14.
<i>A harangkötél</i> . Sz. 1923. aug. 17.		<i>A harangkötél</i> . Sz. N. 1913. aug. 8.
<i>A hamupipőkék</i> . Sz. 1923. szept. 16.		<i>A hamupipőkék</i> . Sz. N. 1912. nov. 24.
<i>Fazárdia</i> . Sz. 1924. szept. 30.		<i>Kártyások szorongatása</i> . Dm. 1928. júl. 11.

b) Egyes részleteikben megegyező vezércikkek:

anoním vezércikk	társul	anoním vezércikk
Köszöntő. Sz. N. 1905. aug. 27.		Köszöntő. Sz. N. 1910. szept. 27.
In memoriam. Sz. N. 1915. jan. 1.		1916. Sz. N. 1916. jan. 1.
1916. Sz. N. 1916. jan. 1.		Hinni kell az életben. Sz. N. 1915. jan. 27.
Az elpusztíthatatlan élet. Sz. N. 1917. márc. 10.		Gyümölcsoltó. Sz. N. 1916. márc. 25.
A magyar »miért?«. Sz. N. 1917. szept. 2.		Miért? Sz. N. 1916. nov. 12.
Aranyjegec agyagból. Sz. N. 1918. febr. 1.		Az új párt. Sz. N. 1917. dec. 30.
Üjesztendő. Sz. N. 1920. jan. 1.		Eszttendő szombatján. Sz. 1924. jan. 1.
Eszttendő szombatján. Sz. 1924. jan. 1.		Letegyük-e azt a zászlót? Dm. 1927. márc. 15.

5. Végül az ötödik csoportot azok a vezércikkek alkotják, melyeknek szerzőjéül csupán stílikritikai megfontolások alapján tarthatni. Mórát. E csoportba az alábbiak tartoznak.

- A halál birodalma. Sz. N. 1906. szept. 1.
- Ali Hodzsa tanácsa. Sz. N. 1911. okt. 6.
- Képeslapok. Sz. N. 1914. szept. 20.
- A Jázon. Sz. N. 1914. dec. 20.
- Három királyok hajnalán. Sz. N. 1915. jan. 6.
- Jó Isten. Sz. N. 1915. febr. 14.
- A tekintetes kukoricaliszt. Sz. N. 1915. febr. 27.
- Indítvány. Sz. N. 1915. máj. 1.
- A tarka szilva. Sz. N. 1915. aug. 3.
- Kerestetik. Sz. N. 1915. aug. 15.
- Változások és változatlanság. Sz. N. 1915. okt. 3.
- Allj, ki vagy. Sz. N. 1915. dec. 19.
- A marsallbotról való gondolatok. Sz. N. 1916. febr. 26.
- György király megint lóra ült. Sz. N. 1916. ápr. 16.
- Föltámadni? Sz. N. 1916. ápr. 23.
- Békenap. Sz. N. 1916. máj. 19.
- Előadás a pisztrángokról. Sz. N. 1916. jún. 4.
- Mézeskalács. Sz. N. 1916. jún. 18.
- A parlamentek. Sz. N. 1916. júl. 2.
- Titok! Sz. N. 1916. szept. 14.
- Pitypang. Sz. N. 1916. okt. 1.
- Ki koronáz? Sz. N. 1916. dec. 17.
- Az aranyarkantyú. Sz. N. 1916. dec. 24.
- A nagy május. Sz. N. 1917. máj. 1.
- A béke útonállói. Sz. N. 1917. jún. 3.
- A forró kása. Sz. N. 1917. jún. 6.
- Más. Sz. N. 1917. jún. 21.
- A Jakabok. Sz. N. 1917. júl. 12.
- Tök-kolop. Sz. N. 1918. jan. 6.
- Rendreutasítás. Sz. N. 1918. jan. 18.
- Túlságos szép ötlet. Sz. N. 1918. febr. 15.
- Hát minket ki véd meg? Sz. N. 1918. febr. 28.
- Különvélemény. Sz. N. 1918. márc. 14.
- Az Isten felelőssége. Sz. N. 1918. ápr. 5.
- Történelmi szükségesség. Sz. N. 1918. máj. 17.
- A kimélyített közösség. Sz. N. 1918. máj. 24.
- Statáriumot kérünk! Sz. N. 1918. jún. 6.

Döntő győzelem, mint olyan. Sz. N. 1918. aug. 1.
 A sárگا fölt. Sz. N. 1918. aug. 8.
 Tetemre hívják a Nemzeti Taácsot. Sz. N. 1919. okt. 18.
 A lámpavas. Sz. N. 1918. dec. 13.
 Hogy volna, ha nem így volna? Sz. N. 1918. dec. 15.
 Kik csinálják az ellenforradalmat? Sz. N. 1918. dec. 20.
 Sétáló ember gondolatai. Sz. N. 1919. jan. 19.
 A levegőből szabott kabát. Sz. N. 1919. jan. 26.
 Requiem. Sz. N. 1920. jan. 21.
 Tilalmas farsang. Sz. N. 1922. jan. 5.
 Tekintélyrombolás. Sz. N. 1922. jan. 12.
 Vigyázat, ebből baj lesz! Sz. N. 1922. jan. 18.
 Szorosan vett és nem szorosan vett. Sz. N. 1922. febr. 5.
 Fajvédelem. Sz. 1922. nov. 5.
 A halálraítélt Sokrates beszél... Sz. 1922. nov. 19.
 Államit tőzeg. Sz. 1922. nov. 24.
 Parlamenti illem. Sz. 1922. dec. 8.
 Világpusztító nacionalizmus. Sz. 1922. dec. 22.
 Sertésdemoralizáció. Sz. 1923. febr. 9.
 Az ébredők ügye. Sz. 1923. szept. 4.
 Októbrizmus. Sz. 1923. nov. 4.
 Régi ismerős a láthatáron. Sz. 1923. dec. 5.
 Malthus haragosai. Sz. 1924. jan. 13.
 Szánálási államtitkár. Sz. 1924. ápr. 2.
 Tirpitz. Sz. 1924. máj. 9.
 Nincs szebb a demokráciánál. Sz. 1924. nov. 16.

ФЕРЕНЦ МОРА (MÓRA FERENC) — КАК ПИСАТЕЛЬ ПЕРЕДОВЫХ СТАТЬЕЙ
 (1914—1924)

L. Baúda

Деятельность Ференца Мора как писателя передовых статей неизвестна не только для читателей, но и для специалистов. Здесь публикуется третья глава труда «Ференц Мора — как писатель передовых статей», над которым автор теперь работает и предыдущие две главы которого появились в ежегоднике 1959 г Сегедского Педагогического Вуза. Третья глава занимается вторым этапом развития Ференца Мора как писателя передовых статей (1914—1924). Этот этап расчленяется ускоренным ходом исторических событий на три части: первая мировая война, буржуазная и социалистическая революция и грозные дни анархистических кровопролитий а потом стремления к консолидации контрреволюции. Когда война началась, Мора боролся уже в рядах радикалистов, писал в своих антимилитаристических и пацифистских статьях против войны, выступал против антидемократической политики правительства. Мора был одним из вождей буржуазной революции в Сегеде, и поддерживал социалистическую революцию. По своему признанию он оценивал социализм выше радикализма, но жизненные корни так сильно прицепили его к «бюргерству», что он не мог с одного дня на другой оторваться от него. Он не устращался анархистических кровопролитий контрреволюции, и её стремления к консолидации не могли обмануть его: когда даже либеральные выступления были рискованными, он не изменил своим радикальным взглядом, а открыто и смело обвинял режим в ликвидации демократии.

Передовые статьи, излагаемые в третьей главе, появились главным образом (90%) без подписи в сегедских газетах «Szegedi Napló», «Szeged», «Délmagyarország». Автору пришлось работать годы, пока ему удалось установить, что излагаемые статьи являются работами Ференца Мора.

FERENC MÓRA, DER VERFASSER VON LEITARTIKELN

von

L. VAJDA

Ferenc Móra ist als Verfasser von Leitartikeln nicht nur dem Publikum, sondern auch den Fachmännern unbekannt. Der Verfasser bringt hier das dritte Kapitel seines in Vorbereitung befindlichen Bandes (Ferenc Móra, der Verfasser von Leitartikeln). Das erste und das zweite Kapitel sind in dem Jahrbuch der Szegeder Pädagogischen Hochschule 1959 erschienen.

Das dritte, hier publizierte Kapitel beschreibt die zweite Periode (1914—1924) der Laufbahn Móras als Leitartikler. Die nunmehr viel schneller aufeinander folgenden geschichtlichen Ereignisse teilen diese Periode und dementsprechend aus das Kapitel in drei Teile. Der erste Teil zeigt uns den Schriftsteller zur Zeit des ersten Weltkrieges, der zweite während der Revolution der Bourgeoisie und der des Proletariats, der dritte aber in seinem Kampf während der stürmischen Tage des blutigen Anarchismus, dann der Konsolidationsbestrebungen der Gegenrevolution. Móra kämpft schon bei Ausbruch des Krieges in der vollständigen Armatur des Radikalismus; in antimilitarischen und pazifistischen Leitartikeln sagt er dem Schreckgespenst des Krieges die Fehde an, in seinen, in demokratischem Geiste geschriebenen Leitartikeln greift er die antidemokratische Politik an, die die Regierung sich auf die Interessen des Krieges berufend verfolgt. Die Revolution der Bourgeoisie findet in ihm — wenigstens in Szeged — eine ihrer führenden Persönlichkeiten, die Révolution des Proletariats wird von ihm unterstützt. Seiner eigenen Aussage nach schätzte er den Sozialismus höher als den Radikalismus, war aber so fest in dem Boden des Bürgertums verwurzelt, daß er von heute auf morgen nicht zu einem echten Sozialisten werden konnte, und deshalb lieber Radikalist blieb. Der blutige Anarchismus der Gegenrevolution machte ihn nicht erzittern, die Konsolidationsbestrebungen konnten ihn nicht irreführen. Zu einer Zeit, in welcher schon die Äußerung einer liberalen Meinung ein Wagnis bedeutete, wick er keinen Finger breit von seinem Radikalismus ab: er klagte das Regiem mutig und offen an, die Demokratie zu liquidieren und den Imperialismus von neuem zu entfachen.

Etwa 90% der Leitartikel, auf denen die Ausführungen über deren Verfasser beruhen, sind ohne Namen und Zeichen in den Zeitungen »Szegedi Napló«, »Szeged«, »Délmagyarország« erschienen. Jahrelange Forschungen haben erwiesen, daß sie ohne Zweifel von Móra geschrieben worden waren.